० ॥ २४ ॥ लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्म
३७ षाः ॥ छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते
रताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां
यतचेतसाम् ॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते
विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥ स्पर्शान् कृत्वाबहि
र्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रवोः ॥ प्राणापानौ स
मौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥२७॥ यतेन्द्रि
यमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छा

भयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २८ ॥ भो
क्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ सुहृदं
सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥२९॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्र
ह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
संन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ अनाश्रितः कर्मफलं कार्यंक
र्मकरोति यः ॥ स संन्यासी च योगी च न नि

॥ २४ ॥ लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्म
षाः ॥ छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते
रताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां
यतचेतसाम् ॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते
विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥ स्पर्शान् कृत्वाबहि
र्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रवोः ॥ प्राणापानौ स
मौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥२७॥ यतेन्द्रि
यमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छा

व ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥
बन्धुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनाऽऽत्मैवात्मना जि
तः ॥ अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रु
वत् ॥ ६ ॥ जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा
समाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मा
नापमानयोः ॥ ७ ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कू
टस्थो विजितेन्द्रियः ॥ युक्त इत्युच्यते योगी
समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ८ ॥ सुहृन्मित्रार्युदा

रग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥ यं संन्यासमिति प्राहु
र्योगं तं विद्धि पाण्डव ॥ न ह्यसंन्यस्तसङ्क
ल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥ आरुरुक्षो
र्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ॥ योगारूढस्य
तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥ यदा हि
नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ॥ सर्वसङ्कल्प
संन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥ उद्धरेदा
त्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मै

समंकायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ॥ सं
प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥
॥१३॥ प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थि
तः ॥ मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत म
त्परः ॥१४॥ युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी निय
तमानसः ॥ शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्था
मधिगच्छति ॥१५॥ नात्यश्नतस्तु योगोस्ति
न चैकान्तमनश्नतः ॥ नचातिस्वप्नशीलस्य

सीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ॥ साधुष्वपि च पा
पेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगी युञ्जीत
सततमात्मानं रहसि स्थितः ॥ एकाकी य
तचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौ
देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः॥ नात्यु
च्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥ उ
पविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये॥१२॥

वात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥
सुखमात्यन्तिकंयत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः
॥ २१ ॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं
ततः ॥ यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापिवि
चाल्यते ॥ २२ ॥ तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं
योगसंज्ञितम् ॥ स निश्चयेन योक्तव्यो योगो
निर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥ संकल्पप्रभवान्कामां

जाग्रतो नैव चार्जुन॥१६॥ युक्ताहारविहार
स्य युक्तचेष्टस्यकर्मसु ॥ युक्तस्वप्नाववोधस्य
योगो भवति दुःखहा ॥१७॥ यदा विनियतं
चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निस्पृहः सर्वकामे
भ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥१८॥ यथा दीपो
निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ॥ योगिनो
यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥१९॥ य
त्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥ यत्रचै

गी० स्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ॥ मनसैवेन्द्रिय
४१ विनियम्य समन्ततः ॥२४॥ शनैः शनैरु
द्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ॥ आत्मसंस्थं म
त्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥२५॥ य
तो निश्चलति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ॥
स्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशंनयेत् ॥

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगीविगतकल्मषः ॥ सु
खेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥
सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥
ईक्षते योग युक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥
यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥
तस्याहं न प्रणश्यामि सच मे न प्रणश्यति
॥ ३० ॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमा
स्थितः ॥ सर्वथा वर्तमानोपि स योगी मयि

र्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्य
ति योऽर्जुन ॥ सुखं वा यदि वा दुःखं स यो
गी परमो मतः ॥ ३२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ यो
यं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ॥
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थि
राम् ॥ ३३ ॥ चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि
बलवद्दृढम् ॥ तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरि
व सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अ

महाबाहो विमूढो ब्रह्मणःपथि ॥ ३८ ॥ एत
३ न्मे संशयं कृष्ण च्छेतुमर्हस्यशेषतः ॥ त्वद
न्यः संशयस्यास्यच्छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥३९॥
श्रीभगवानुवाच ॥ पार्थ नैवेह नामुत्र वि
नाशस्तस्य विद्यते ॥ न हि कल्याणकृत्कश्चि
द्दुर्गतिं तात गच्छति ॥४०॥ प्राप्य पुण्यकृतां
ल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः॥शुचीनां श्री
मतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥ अथवा

तपस्विभ्योधिको योगी ज्ञानिभ्योपि मतोऽधि अ
कः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भ ६
वार्जुन ॥ ४६ ॥ योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेना
न्तरात्मना ॥ श्रद्धावान् भजते यो मां स मे
युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीता
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृ ४
ष्णार्जुनसंवादे अभ्यासयोगो नाम षष्ठो
ऽध्यायः ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं
युञ्जन्मदाश्रयः ॥ असंशयं समग्रं मां यथा
ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥१॥ ज्ञानं तेऽहं सविज्ञा
नमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ॥ यज्ज्ञात्वा नेह भू
योऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥२॥ मनुष्याणां
सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥ यततामपि
सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥३॥ भूमि
रापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥ अ

हङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥
अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥
॥ ५ ॥ एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधार
य ॥ अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्त
था ॥ ६ ॥ मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति ध
नञ्जय ॥ मयि सर्वमिदंप्रोतं सूत्रे मणिगणा
इव ॥ ७ ॥ रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि श

व सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ॥
मत्त एवेति तान्विद्धि नत्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥
त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥ मो
हितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ।१३।
दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ मा
मेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥
न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ॥
माययापहृतज्ञाना आसुरम्भावमाश्रिताः।१५।

माययापहृतज्ञाना आसुरंभावमाश्रिताः॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जु
न ॥ आर्त्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानीच भरतर्ष
भ ॥१६॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशि
ष्यते ॥ प्रियो हि ज्ञानिनोत्यर्थमहं स च मम
प्रियः ॥१७॥ उदाराःसर्व एवैते ज्ञानीत्वात्मै
व मे मतम् ॥ आस्थितः सहि युक्तात्मा मा
मेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥ बहूनां जन्मनामन्ते
ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥ वासुदेवःसर्वमिति स

महात्मासुदुर्लभः ॥१९॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः
प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ॥ तं तं नियममास्थाय
प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥ यो यो यां यां
तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥ तस्य तस्याऽ
चलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥ स
तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ॥ लभते
च ततः कामान् मयैव विहितान् हितान् ॥२२॥
अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥

देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि
॥२३॥ अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्ध
यः ॥ परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम्
॥२४॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृ
तः ॥ मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजम
व्ययम्॥२५॥ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि
चार्जुन ॥ भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद
न कश्चन ॥२६॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमो

हेन भारत ॥ सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति
परन्तप ॥२७॥ येषां त्वन्तगतं पापं जनानां
पुण्यकर्मणाम् ॥ ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते
मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥ जरामरणमोक्षाय मा
माश्रित्य यतन्ति ये ॥ ते ब्रह्म तद्विदः कृत्स्न
मध्यात्मं कर्म चाऽखिलम् ॥२९॥ साधिभूता
धिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥ प्रयाण
कालेपि च मां ते विदुर्युक्त चेतसः ॥ ३० ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्या
यां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे ज्ञानवि
ज्ञनयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
अर्जुन उवाच ॥ किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं
कर्म पुरुषोत्तम ॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तम
धिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं कोत्र
देहेऽस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकाले च कथं ज्ञे
योऽसि नियतात्मभिः ॥२॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥
भूतभावोद्भवकरो विसर्गःकर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥
अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहेभृतांवर ॥ ४ ॥
अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥
यः प्रयाति समद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥
॥ ५ ॥ यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्
कलेवरम् ॥ तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भा

भावितः ॥ ६ ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्म
र युध्य च ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्य
संशयम् ॥ ७ ॥ अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा ना
न्यगामिना ॥ परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्था
नुचिन्तयन् ॥ ८ ॥ कविंपुराणमनुशासितारम
णोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्य धातारम
चिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ९ ॥
प्रयाण काले मनसा चलेन भक्त्या युक्तो यो

गबलेन चैव ॥ भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य स
म्यक् स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥
यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो
वीतरागाः ॥ यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणि
संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ॥ मूर्ध्न्याधाया
त्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १२ ॥ ओ
मित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां ग
तिम् ॥ १३ ॥ अनन्यचेताः सततं यो मां स्म
रति नित्यशः ॥ तस्याहं सुलभः पार्थ नित्य
युक्तस्य योगिनः ॥ १४ ॥ मामुपेत्य पुर्जन्म दुः
खालयमशाश्वतम् ॥ नाप्नुवन्ति महात्मानः
संसिद्धिं परमां गताः ॥ १५ ॥ आ ब्रह्मभुवना
ल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ॥ मामुपेत्यतु कौ
न्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रयुग

० पर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः॥रात्रिं युगसहस्रां
तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥१७॥ अव्यक्ताद्व्य
११ क्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ॥ रात्र्यागमे प्र
लीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥१८॥ भूतग्रामः स
एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ॥ रात्र्यागमे
वशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥१९॥ परस्तस्म
त्तु भावोन्यो व्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ॥ यः
सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २०

ब्रह्मविदो जनाः ॥ २४ ॥ धूमोरात्रिस्तथा
कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ॥ तत्र चान्द्र
मसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्त्तते ॥ २५ ॥ शुक्ल
कृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ॥ एक
या यात्यनावृत्तिमन्ययावर्ततेपुनः ॥ २६ ॥
नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन॥२७॥
वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं

मम् ॥ प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम्
॥ २ ॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य पर
न्तप ॥ अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्म
नि ॥ ३ ॥ मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्ति
ना ॥ मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्व
वस्थितः ॥ ४ ॥ न च मत्स्थानि भूतानि पश्य
मे योगमैश्वरम् ॥ भूतभृन्न च भूतस्थो ममा
त्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥ यथाऽऽकाशस्थितो

नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥ तथा सर्वाणि
भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥ सर्वभूता
नि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ॥ क
ल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥
॥ ७ ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः
पुनः ॥ भूतग्राममिमंकृत्स्नमवशंप्रकृतेर्वशात्
॥८॥ नच मां तानि कर्माणि निवध्नन्ति ध
नञ्जय ॥ उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्म

सु ॥ ९ ॥ मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचरा
चरम् ॥ हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्त
ते ॥ १० ॥ अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं त
नुमाश्रितम् ॥ परं भावमजानन्तो मम भूत
महेश्वरम् ॥ ११ ॥ मोघाशामोघकर्माणो मोघ
ज्ञानाविचेतसः ॥ राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं
मोहिनीं श्रिताः ॥ १२ ॥ महात्मानस्तु मां
पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ॥ भजन्त्यनन्यम

नसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥ सततं
कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ॥ नमस्य
न्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥१४॥
ज्ञान यज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ॥
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥
॥ १५ ॥ अहंक्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौष
धम् ॥ मन्त्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतम्
॥१६॥ पिताहमस्य जगतो माता धाता पि

सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ नतु माम ७
भिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥२४॥ या ६
न्ति देवव्रता देवान् पितॄन्यान्तिपितृव्रताः ॥
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽ
पिमाम् ॥२५॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भ
क्त्याप्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि
प्रयतात्मनः ॥२६॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जु
होषि ददासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौन्तेय त

निगच्छति ॥ कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भ
क्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य
येऽपिस्युः पापयोनयः ॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा
शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ३२ ॥ किं
पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम्
॥ ३३ ॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नम
स्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानंमत्परा

वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥ असम्मू
र्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ बुद्धि
र्ज्ञानमसं ःक्षमा सत्यं दमः शमः ॥ सुखं
दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ॥
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः
॥ ५ ॥ महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ॥
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः

॥ ६ ॥

येन मामुपयान्ति ते ॥१०॥ तेषामेवानुकम्पा
र्थमहमज्ञानजं तमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थं
ज्ञानदीपेन भास्वता ॥११॥ अर्जुन उवाच ।
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजंविभुम्॥१२।
अहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ॥ अ
सितो देवलो व्यासःस्वयं चैव ब्रवीषि मे ।
॥१३॥ सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केश

व ॥ नहि ते

नो योगं विभूतिं च जनार्दन ॥ भूयः कथ
य तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ ॥१८॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्त ते कथयिष्या
मि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥ प्राधान्यतः कु
रुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥१९॥ अह
मात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ॥ अह
मादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥२०॥
आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमा

न् ॥ मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी
॥२१॥ वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि
वासवः ॥ इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानाम
स्मि चेतना ॥ २२ ॥ रुद्राणां शङ्करश्चास्मि
वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ॥ वसूनां पावकश्चा
स्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥२३॥ पुरोधसां
च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ॥ सेना
नीनामहंस्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥२४॥

हर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ॥
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमाल
यः ॥ २५ ॥ अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां
च नारदः ॥ गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां
कपिलो मुनिः ॥२६॥ उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि
मामसृतोद्भवम् ॥ ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां
च नराधिपम् ॥ २७ ॥ आयुधानामहं वज्रं
धेनूनामस्मि कामधुक् ॥ प्रजनश्चास्मि कन्द

पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८॥ अनन्तश्चा
स्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ॥ पितॄ
णामर्यमा चास्मि यमःसंयमतामहम् ॥२९॥
प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामह
म् ॥ मृगाणां च मृगेन्द्रोहं वैनतेयश्च पक्षि
णाम् ॥३०॥ पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्र
भृतामहम् ॥ झपाणां मकरश्चास्मि स्रोतसा
मस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥ सर्गाणामादिरन्तश्च

० मध्यं चैवाहमर्जुन ॥ अध्यात्मविद्याविद्यानां
२ वादःप्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥ अक्षराणामकारोऽ
स्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ॥ अहमेवाक्षयः
कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ मृत्युः
सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ॥ कीर्तिः
श्रीर्वाक्चनारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिःक्षमा ।३४।
बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम्॥
मासानां मार्गशीर्षोहमृतूनां कुसुमाकरः ॥

॥ ३५ ॥ द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विना
महम् ॥ जयोस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं स
त्त्ववतामहम् ॥ ३६ ॥ वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि
पाण्डवानां धनञ्जयः ॥ मुनीनामप्यहं व्यासः
कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥ दण्डो दमयता
मस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ॥ मौनं चैवा
स्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ ३८ ॥
यच्चापि सर्वभूतानां वीजं तदहमर्जुन ॥ नत

दस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥३९॥
नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्त
प ॥ एष तूद्देशतः प्रोक्तोविभूतेर्विस्तरो मया
॥ ४० ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव
वा ॥ तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंशसम्भव
म् ॥४१॥ अथ वा बहुनैतेन किं ज्ञानेन त
वार्जुन ॥ विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थि
तो जगत् ॥४२॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिष

त्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसं
वादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
अर्जुन उवाच ॥ मदनुग्रहाय परमं गुह्यम
ध्यात्मसंज्ञितम् ॥ यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽ
यं विगतो मम ॥ १ ॥ भवाप्ययौ हि भूतानां
श्रुतौ विस्तरशो मया ॥ त्वत्तः कमलपत्राक्ष मा
हात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥ एवमेतद्यथात्थ
त्वमात्मानं परमेश्वर ॥ द्रष्टुमिच्छामि ते रू

पमेश्वरं पुरुषोत्तम ॥३॥ मन्यसे यदि तच्छक्यं
मया द्रष्टुमिति प्रभो ॥ योगेश्वर ततो मे त्वं
दर्शयात्मानमव्ययम् ॥४॥ श्रीभगवानुवाच ॥
पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोथ सहस्रशः ॥
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च
॥५॥ पश्यादित्यान् वसून्रुद्रानश्विनौ मरुत
स्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भा
रत ॥६॥ इहैकस्थंजगत् कृत्स्नं पश्याद्य सच

राचरम् ॥ मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमि
च्छसि ॥७॥ न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्व
चक्षुषा ॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे
योगमैश्वरम् ॥८॥ ॥ संजय उवाच ॥ एवमु
क्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ॥ द
र्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥९॥
अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥ अनेक
दिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

परमेश्वरं पुरुषोत्तम ॥३॥ मन्यसे यदि तच्छक्यं
मया द्रष्टुमिति प्रभो ॥ योगेश्वर ततो मे त्वं
दर्शयात्मानमव्ययम् ॥४॥ श्रीभगवानुवाच ॥
पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोथ सहस्रशः ॥
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च
॥५॥ पश्यादित्यान् वसून्रुद्रानश्विनौ मरुत
स्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भा
रत ॥६॥ इहैकस्थंजगत् कृत्स्नं पश्याद्य सच

राचरम् ॥ मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमि
च्छसि ॥७॥ न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्व
चक्षुषा ॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे
योगमैश्वरम् ॥८॥ ॥ संजय उवाच ॥ एवमु
क्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ॥ द
र्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥९॥
नेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥ अनेक
ाभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥१०॥

० दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥
५ सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ।११।
दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ॥ यदि
भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः
॥ १२ ॥ तत्रैकस्थंजगत् कृत्स्नं प्रविभक्तमने
कधा ॥ अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डव
स्तदा ॥१३ ॥ ततः सविस्मयाविष्टो हृष्टरोमा
धनञ्जयः ॥ प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलि

रभापत ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ पश्यामि
देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषस
ङ्घान् ॥ ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च
सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥१५॥ अनेकबाहूद
रवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोनन्तरूपम् ॥
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि वि
श्वेश्वर विश्वरूपम् ॥१६॥ किरीटिनंगदिनं
चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ॥

ग्रन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥ २८ ॥ यथाप्र
दीप्तं ज्वलनं पतङ्गा विशन्ति नाशाय समृ
द्धवेगाः ॥ तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्त
वापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ २९ ॥ लेलिह्य
से ग्रसमानः समन्ताल्लोकान् समग्रान् वदनै
र्ज्वलद्भिः ॥ तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रंभासस्त
वोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥ ३० ॥ आख्याहि मे
को भवानुग्ररूपो नमोस्तुते देववरप्रसीद ॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्या
नपियोधवीरान् ॥ मया हतांस्त्वं जहि मा
व्यथिष्ठा युद्धयस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥
॥३४॥ सञ्जय उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं केश
वस्य कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ॥ नमस्कृ
त्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्र
णम्य ॥ ३५ ॥ अर्जुन उवाच ॥ स्थाने हृषी
केश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ॥

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्य
न्ति च सिद्धसङ्घाः ॥३६॥ कस्माच्च ते न नमे
रन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥
अनन्त देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्त
त्परं यत् ॥३७॥ त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण
स्त्वमस्य विश्वस्य परंनिधानम् ॥ वेत्ताऽसि
वेद्यं च परं च धाम त्वयाततं विश्वमनन्त
रुप ॥३८॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्र

तिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमोनमस्तेऽ
सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोपि नमो नम
स्ते ॥ ३९ ॥ नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमो
स्तु ते सर्वत एव सर्व ॥ अनन्तवीर्यामित
विक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोपि ततोऽसि सर्व ॥
॥ ४० ॥ सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण
हे यादव हे सखेति ॥ अजानता महिमानं
तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१ ॥

यच्चावहासार्थमसत्कृतोसि विहारशय्यासन
भोजनेषु ॥ एकोथ वाप्यच्युत तत्समक्षं त
त्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥ पितासि
लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्ग
रीयान् ॥ न त्वत्समोस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥ तस्मात्प्रण
म्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमी
ड्यम् ॥ पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः

जापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमोनमस्तेऽ
स्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोपि नमो नम
स्ते ॥ ३९ ॥ नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नम
स्तु ते सर्वत एव सर्व ॥ अनन्तवीर्यामित
विक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्व
॥ ४० ॥ सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष
हे यादव हे सखेति ॥ अजानता महिमा
तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४

यच्चावहासार्थमसत्कृतोसि विहारशय्यासन
भोजनेपु ॥ एकोथ वाप्यच्युत तत्समक्षं त
त्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥ पितासि
लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्ग
रीयान् ॥ न त्वत्समोस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥ तस्मात्प्रण
म्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमी
ड्यम् ॥ पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः

प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥४४॥ अदृष्टपूर्वं हृ
षितोस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ॥
तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जग
न्निवास ॥ ४५ ॥ किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त
मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ॥ तेनैवरूपेण
चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ मयाप्रसन्नेन तवार्जुनेदं
रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ॥ तेजोमयं विश्व

मनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥
न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न त
पोभिरुग्रैः ॥ एवंरूपः शक्य अहं नृलोके द्र
ष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥४८॥ मा ते व्यथा
मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपंघोरमीदृङ्ममे
दम् ॥ व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे
रूपमिदं प्रपश्य ॥४९॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्यर्जु
नं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास

।० भूयः ॥ आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा
७२ पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥ अर्जुन उवाच ॥
दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ॥ इ
दानीमस्मि संवृत्तः सचेताःप्रकृतिं गतः ॥५१॥
श्रीभगवानुवाच ॥ सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवा
नसि यन्मम ॥ देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं
दर्शनकाङ्क्षिणः ॥५२॥ नाहं वेदैर्न तपसा न
दानेन न चेज्यया ॥ शक्य एवंविधोद्रष्टुं द्र

ष्टवानसि मां यथा ॥५३॥ भक्त्या त्वनन्यया
शक्यो ह्यहमेवंविधोऽर्जुन ॥ ज्ञातुं द्रष्टुं च त
त्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥५४॥ मत्कर्मकृन्मत्प
रमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु
यः स मामेति पाण्डव ॥ ५५ ॥ इति श्रीमद्भ
गवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशा
स्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो
नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥

गी० अर्जुन उवाच ॥ एवं सततयुक्ताये भक्तास्
पर्युपासते ॥ ये चाऽप्यक्षरमव्यक्तं तेषां
७३ योगवित्तमाः ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ म
वेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते
द्धया परयोपेतास्तेमे युक्ततमा मताः
ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते
...चिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम्
... समबुद्धयः

पुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥ क्ले
शोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥ अव्य
क्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ ५ ॥ ये
तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥६॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥ भ
वामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥
मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ॥

निवसिष्यसि मय्येव अतऊर्ध्वं न संशयः॥८
अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोपि मयि स्थि
रम्॥ अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं ध
ञ्जय॥९॥ अभ्यासेप्यसमर्थोसि मत्कर्मपर
भव॥ मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन् सिद्धिमव
प्स्यसि॥१०॥ अथैतदप्यशक्तोसि कर्त्तुं मद
गमाश्रितः॥ सर्वकर्मफलत्यागं ततः कु
यतात्मवान्॥११॥ श्रेयो हि ज्ञानमभ्यास

यः ॥१५॥ अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो ग
तव्यथः ॥ सर्वारम्भपरित्यागी योमद्भक्तः स
मे प्रियः ॥१६॥ योन हृष्यति न द्वेष्टि न शो
चति न काङ्क्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागी भक्ति
मान् यः स मे प्रियः ॥ १७ ॥ समःशत्रौ च
मित्रे च तथामानापमानयोः ॥ शीतोष्णसु
खदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ १८ ॥ तुल्य
निन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केन चित्॥ अ

निकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियोनरः ॥१९॥
ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्र
द्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ।२०।
इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्या
यां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियो
गोनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्र
मित्यभिधीयते ॥ एतद्यो वेत्ति तंप्राहुःक्षेत्रज्ञ

मिति तद्विदः ॥१॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि
सर्वक्षेत्रेषु भारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्त
ज्ज्ञानं मतं मम ॥२॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्
च यद्विकारि यतश्च यत् ॥ स च योयत्प्र
भावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥३॥ ऋषिभि
र्बहुधागीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ॥ ब्रह्म
सूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥४॥ म
हाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च॥ इन्द्रि

याणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ ५ ॥
इच्छाद्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः ॥
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६॥
अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्॥
आचार्योपासनंशौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ।७
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च ॥ ज
न्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८॥
असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ॥ नि

त्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥
९ मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥
अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा
॥११॥ ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतम
श्नुते ॥ अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदु
च्यते ॥ १२ ॥ सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षि

शिरोमुखम् ॥ सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृ
त्यतिष्ठति ॥ १३ ॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रि
यविवर्जितम् ॥ असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गु
णभोक्तृ च ॥ १४ ॥ बहिरन्तश्च भूतानामचरं
चरमेव च ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चा
न्तिके च तत् ॥ १५ ॥ अविभक्तं च भूतेषु वि
भक्तमिव चस्थितम् ॥ भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं
ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६ ॥ ज्योतिषामपि

तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥ ज्ञानं ज्ञेयं
नगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥ १७ ॥ इ
क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥
क्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥
कृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥
कारांश्च गुणांश्चैव विद्धिप्रकृतिसंभवान् ॥
कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥ पुरु

... हेतुरुच्यते ॥२०॥ पुरुषः

प्रकृतिस्थोहि भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ॥
कारणंगुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥
उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ताभोक्ता महेश्वरः ॥ पर
मात्मेति चाप्युक्तो देहेस्मिन्पुरुषः परः ॥२२॥
य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिंच गुणैः सह ॥ सर्व
थावर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३॥
ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्म
ना ॥ अन्येसांख्येन योगेन कर्मयोगेन चाप

रे ॥२४॥ अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य
उपासते ॥ तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुति
परायणाः ॥२५॥ यावत्संजायते किञ्चित्सत्त्वं
स्थावरजङ्गमम् ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि
भरतर्षभ ॥२६॥ समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं प
रमेश्वरम् ॥ विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्य
ति स पश्यति ॥२७॥ समं पश्यन् हि सर्व
त्र समवस्थितमीश्वरम् ॥ न हिनस्त्यात्मना

त्र समवस्थितमीश्वरम् ॥ न हिनस्त्यात्मनात्म

त्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥ प्रकृ
त्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥ यः
पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९॥
यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ तत
एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥
अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ॥
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्य
ते ॥ ३१ ॥ यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नो

पलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा
नोपलिप्यते ॥ ३२॥ यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं
लोकमिमं रविः ॥ क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं
प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेव
मन्तरं ज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृतिमोक्षं च ये
विदुर्यान्ति ते परम् ॥ ३४ ॥ इति श्रीमद्भगव
द्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो

नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञा
नानांज्ञानमुत्तमम् ॥ यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे
परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥ इदं ज्ञानमु
पाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ॥ सर्गेऽपि
नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥ मम
योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ॥ संभ
वः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥ स

१० र्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ॥ ता
२१ सां ब्रह्म महद्योनिरहं वीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥
सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृति संभवाः ॥
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥५॥
तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ॥
सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥ ६ ॥
रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ॥
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसंगेन देहिनाम् ॥

॥ ७ ॥ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्व दे
हिनाम् ॥प्रमादालस्यनिद्राभिस्तं निवध्नाति
भातर ॥ ८॥ सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्म
णि भारत ॥ ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे
संजयत्युत ॥ ९ ॥ रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं
भवति भारत ॥ रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः
सत्त्वं रजस्तथा ॥ १० ॥ सर्वद्वारेषु देहेऽ
स्मिन् प्रकाश उपजायते॥ ज्ञानं यदा तदा

विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ११ ॥ लोभः
प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ॥ रज
स्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ॥
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥
॥ १३ ॥ यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति दे
हभृत् ॥ तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रति
पद्यते ॥ १४ ॥ रजसि प्रलयं गत्वा कर्म सं

गिषु जायते ॥ तथा प्रलीनस्तमसि मूढया
निषु जायते ॥१५॥ कर्मणः सुकृतस्याहुः सा
त्विकं निर्मलं फलम् ॥ रजसस्तु फलं दुःख
मज्ञानं तमसः फलम् ॥१६॥ सत्त्वात्संजाय
ते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ॥ प्रमादमोहौ
तमसो भवतोऽज्ञानमेव च॥१७॥ ऊर्ध्वं गच्छ
न्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ॥ जघ
न्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः॥१८॥

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ॥
स गुणान् समतीत्यैतान् ब्रह्म भूयाय कल्प
ते ॥ २६ ॥ ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्यय
स्य च ॥ शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्ति
कस्य च ॥ २७ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूप
निषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा
र्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतु
र्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं
प्राहुरव्ययम् ॥ छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं
वेद स वेदवित् ॥ १ ॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृता
स्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ॥
अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि कर्मानुबन्धीनि
मनुष्यलोके ॥२॥ न रूपमस्येह तथोपलभ्य
ते नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ॥ अश्व
त्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छि

त्वा ॥ ३ ॥ ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्
गता न निवर्तन्ति भूयः ॥ तमेवचाद्यं पुरुषं प्र
पद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥ नि
र्मानमोहा जितसङ्गदोषा अध्यात्मनित्याविनि
निवृत्तकामाः ॥ द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै
र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥ न तद्भा
सयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ॥ यद्गत्वा
न निर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥ ममैवांशो

जीवलोके जीवभूतः सनातनः ॥ मनःषष्ठा
नीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥ श
रीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥ गृ
हीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥
॥ ८ ॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव
च ॥ अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते
॥ ९ ॥ उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणा
न्वितम् ॥ विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञा

: ॥१०॥ यतन्तोयोगिनश्चैनं पश्यन्त्या
मन्यवस्थितम्॥ यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं
पश्यन्त्यचेतसः ॥ ११ ॥ यदादित्यगतं तेजो
जगद्भासयतेऽखिलम् ॥ यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ
तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२ ॥ गामाविश्य
च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ॥ पुष्णामि
चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३
अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः

प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥
॥ १४ ॥ सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो मत्तः
स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेव
वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेवचाहम् ।। १५ ॥ द्वा
विमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते
॥ १६ ॥ उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदा
हृतः ॥ यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय

० ईश्वरः ॥ १७ ॥ यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षराद
७ पिचोत्तमः ॥ अतोस्मि लोके वेदे च प्रथितः
पुरुषोत्तमः ॥१८॥ यो मामेवमसंमूढो जाना
ति पुरुषोत्तमम् ॥ स सर्वविद्भजति मां सर्वभा
वेन भारत ॥१९॥ इति गुह्यतमं शास्त्रमिद
सुक्तंमयाऽनघ॥ एतद्बुध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृ
तकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥ ॐतत्सदिति श्री
मद्भगवद्गीतासूप० पुराणपुरुषोत्तमयोगोनाम

षतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ॥ क्षिपाम्य
जस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥१९॥ आसु
रीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥ मा
मप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम्
॥ २०॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्म
नः ॥ कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं
त्यजेत् ॥ २१ ॥ एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारै
स्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो या

गी० जन्ते श्रद्धयान्विताः ॥ तेषां निष्ठा तु का कृष्ण
११ सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥१॥ श्रीभगवानुवाच
त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभ
जा ॥ सात्विकी राजसी चैव तामसी चे
तां शृणु ॥ २ ॥ सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा
वति भारत ॥ श्रद्धामयोऽयं पुरुषो योयच्छ्
स एव सः ॥ ३ ॥ यजन्ते सात्विका दे
...न्ति राजसाः ॥ प्रेतान् भूतगणां

गी० रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सा
त्विकप्रियाः ॥८॥ कट्वम्ललवणात्युष्णातीक्ष्ण
१२ रूक्षविदाहिनः ॥ आहारा राजसस्येष्टा दु
खशोकामयप्रदाः ॥९॥ यातयामं गतरसं
तिपर्युषितं च यत् ॥ उच्छिष्टमपिचामे
भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥ अफलाका
भिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ॥ यष्टव्यमेवे
ससात्विकः ॥११॥ अभि

गी० मनः प्रसादः सौम्यत्वं मानमात्मविनिग्रहः ॥
९३ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥१६॥
श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ॥ अ
फलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्विकं परिचक्षते ॥१७॥
सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत्॥ क्रि
यते तदिहप्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥
मूढग्राहेणात्मनो यत् पीडया क्रियते तपः ॥
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम्॥१९॥

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥ दे
शे काले च पात्रे च तद्दानं सत्विकं स्मृतम् ॥
॥ २० ॥ यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा
पुनः ॥ दीयते च परिक्लिष्टं तद्राजससमुदाहृ
तम् ॥ २१ ॥ अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्च
दीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातं तत्तामससमुदाहृ
तम् ॥ २२ ॥ ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मण
स्त्रिविधः स्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च य

० ज्ञाश्च विहिताःपुरा ॥ २३ ॥ तस्मादोमित्यु प्र
४ दाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्तन्ते वि
धानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २४ ॥ तदि
त्यमभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ॥ दान
क्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः
॥ २५ ॥ सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयु
ज्यते ॥ प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ
युज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थिति

मदिति चोच्यते ॥ कर्म चैव तदर्थीयं सदि
त्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं
तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ असदित्युच्यते पार्थ
न च तत्प्रेत्य नोइह ॥ २८ ॥ इति श्रीमद्भग
वद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगोना
मसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ॥
अर्जुन उवाच ॥ संन्यासस्य महाबाहो तत्त्व

मिच्छामि वेदितुम् ॥ त्यागस्य च हृषीकेश
पृथक्केशिनिषूदन ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ का
म्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥
॥२॥ त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषि
णः ॥ यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यमिति चा
परे ॥ ३ ॥ निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरत
सत्तम ॥ त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सं

ोर्तितः ॥ ४ ॥ यज्ञदानतपः कर्म न त्या
ं कार्यमेव तत् ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव पा
यनानि मनीषिणाम् ॥ ५ ॥ एतान्यपि तु क
र्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि न ॥ कर्तव्यानी
ति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥ निय
तस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ॥ मोहा
त्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥
दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥

स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत्
॥८॥ कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन॥
संगं त्यक्त्वा फलंचैव स त्यागः सात्त्विको मतः
॥ ९ ॥ न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशलेनानुषज्जते ॥
त्यागीसत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥
॥ १० ॥ नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्य
शेषतः ॥ यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्य
भिधीयते ॥ ११ ॥ अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिवि

र्धं कर्मणः फलम् ॥ भवत्यत्यागीनां प्रेत्य न
तु संन्यासिनां क्वचित् ॥१२॥ पञ्चैतानि महा
बाहो कारणानि निबोध मे ॥ सांख्ये कृतां
ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३ ॥ अ
धिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ॥
विविधाश्च पृथक् चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चम
म् ॥ १४ ॥ शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते
नरः ॥ न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हे

तवः ॥ १५ ॥ तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं के
वलं तु यः ॥ पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्य
ति दुर्मतिः ॥ १६ ॥ यस्य नाहंकृतो भावो बु
द्धिर्यस्य न लिप्यते ॥ हत्वापि स इमाँल्लोका
न्न हन्ति न निबद्ध्यते ॥१७॥ ज्ञानं ज्ञेयं प
रिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ॥ करणं कर्म
कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥१८॥ ज्ञानं कर्म
च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ॥ प्रोच्यते गुण

गी० कृतम् ॥ अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्वि
९८ च्यते ॥२३॥ यत्तु कामेप्सुनाकर्म साहङ्क
वा पुनः ॥ क्रियते बहुलायासं तद्राजस
हृतम् ॥२४॥ अनुबन्धंक्षयं हिंसामनवे
पौरुषम् ॥ मोहादारभ्यते कर्म तत्तामस
हृतम्॥२५॥ मुक्तसङ्गो ऽनहंवादी धृत्युत्सा
न्वितः॥सिद्ध्य सिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ रा
जसी ॥ ३१ ॥ अधर्मं धर्ममिति या मन्यते त
मसावृता ॥ सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा
पार्थ तामसी ॥ ३२ ॥ धृत्या यया धारयते मनः
प्राणेन्द्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्या
धृतिः सा पार्थ सात्विकी ॥ ३३ ॥ यया तु ध
र्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ॥ प्रसङ्गेन फ

लाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ३४ ॥ य
या स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ॥ न
विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ।३५॥
सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ॥
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति
॥ ३६ ॥ यत्तदग्रेविषमिव परिणामेऽमृतोपम
म् ॥ तत्सुखं सात्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसाद
जम् ॥ ३७ ॥ विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृ

तोपमम् ॥ परिणामे विषमिव तत्सुखं राज
सं स्मृतम् ॥ ३८ ॥ यदग्रे चानुबन्धे च सुखं
मोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्ता
मसमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥ न तदस्ति पृथिव्यां
वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥ सत्त्वं प्रकृतिजैर्मु
क्तं यदेभिःस्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥४० ॥ ब्राह्मणक्ष
त्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ॥ कर्माणि
प्रविभक्तानिस्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥४१॥ शमो द

मस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ॥ ज्ञान
विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥४२॥
शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥४३॥
कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥
॥४४॥ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते
१५ नरः ॥ स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति

च्छृणु ॥ ४५ ॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्व
मिदं ततम् ॥ स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं वि
न्दति मानवः ॥ ४६ ॥ श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः
परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वभावनियतं कर्म
कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४७ ॥ सहजं कर्म कौ
न्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ॥ सर्वारम्भा हि
दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥४८॥ असक्तबुद्धिः
सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ॥ नैष्कर्म्यसिद्धिं

कामं क्रोधं परिग्रहम् ॥ विमुच्य निर्ममः शा
न्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ४३ ॥ ब्रह्मभूतः प्रस
न्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ॥ समः सर्वेषु
भूतेषु मद्भक्तिं लभते परां ॥ ५४ ॥ भक्त्या मा
मभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः॥ ततो
मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥५५॥
सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ॥
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ।५६।

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ॥
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव॥५७॥
मच्चितः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥
अथ चेत्त्वमहङ्कारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि
॥ ५८ ॥ यदहङ्कारमाश्रित्य न योत्स्य इति
मन्यसे ॥ मिथ्यैप व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां
नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥ स्वभावजेन कौन्तेय नि
बद्धः स्वेन कर्मणा ॥ कर्तुं नेचछसि यन्मोहा

त्करिष्यस्यवशोपि तत् ॥ ६० ॥ ईश्वरः सर्व अ
भूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥ भ्रामयन्स १८
र्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥६१॥ तमेव
शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ॥ तत्प्रसादा
त्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम्॥६२॥
इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ॥
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु॥६३॥ १९
सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः॥ इष्टोऽ

सिमेदृढमतिस्ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥६४॥
मन्मना भवमद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥ मा
मेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे॥६५॥
सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥
अहं त्वां सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा
शुचः ॥ ६६॥ इदं ते नाऽतपस्काय नाभक्ताय
कदाचन॥ न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां यो
भ्यसूयति ॥ ६७॥ य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्व

भिधास्यति ॥ भक्तिं मयि परां कृत्वा मामे
वैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥ न च तस्मान्मनुष्येषु
कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः॥भविता न च मे तस्मा
दन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥ अध्येष्यते च
य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ॥ ज्ञानयज्ञेन
तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७० ॥
श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ॥
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्म

णाम् ॥ ७१ ॥ कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रे
ण चेतसा ॥ कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रणष्टस्ते
धनञ्जय ॥ ७२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ नष्टो मोहः
स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ॥ स्थितो
ऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ ७३ ॥
सञ्जय उवाच ॥ इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च
महात्मनः ॥ संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोम
हर्षणम् ॥ ७४ ॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्य

महं परम् ॥ योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्क
थयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥ राजन् संस्मृत्यसंस्मृ
त्यसंवादमिममद्भुतम्॥ केशवार्जुनयोःपुण्यं
हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥ तच्च संस्मृत्यसं
स्मृत्यरूपमत्यद्भुतंहरेः ॥ विस्मयो मे महा
न्राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः॥ ७७॥ यत्र योगे
श्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ॥ तत्र श्री
र्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम॥ ७८॥ इति

कं परायणम् ॥ स्तुवन्तः कं कमर्चन्तः प्राप्नु
युर्मानवाः शुभम् ॥ ४ ॥ को धर्मः सर्वधर्मा
णां भवतः परमो मतः ॥ किं जपन्मुच्यते ज
न्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ५ ॥ भीष्म उवाच ॥
जगत्प्रभुंदेवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ॥ स्तु
वन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥ ६ ॥
तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्यापुरुषमव्ययम्॥
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेवच॥७॥

अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥
लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत्
॥ ८ ॥ ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिव
र्धनम् ॥ लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भ
वम् ॥ ९ ॥ एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिक
तमो मतः ॥ यद्भक्त्या पुण्डरीकाक्षं स्तवैरर्चे
न्नरःसदा ॥ १० ॥ परमं यो महत्तेजः परमं यो
१६ महत्तपः ॥ परमं यो महद्ब्रह्म परमं यः परा

यणम् ॥११॥ पवित्राणां पवित्रं यो मङ्गला
नां च मङ्गलम् ॥ दैवतं देवतानां च भूतानां
योऽव्ययः पिता ॥१२॥यतः सर्वाणि भूतानि
भवन्त्यादियुगागमे ॥ यस्मिंश्च प्रलयं या
न्ति पुनरेव युगक्षये ॥१३॥ तस्य लोकप्रधा
नस्य जगन्नाथस्य भूपते ॥ विष्णोर्नामसहस्रं
मेशृणु पापभयापहम् ॥ १४ ॥ यानि नामा
नि गौणानि विख्यातानि महात्मनः ॥ ऋ

षिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यानि भूतये॥१५॥
ऋषिर्नाम्नां सहस्रस्य वेदव्यासो महामुनिः॥
छन्दोऽनुष्टुप् तथादेवो भगवान् देवकीसुतः
॥१६॥ विष्णुं जिष्णुं महाविष्णुं प्रभविष्णुं महे
श्वरम्॥ अनेकरूपदैत्यान्तं नमामिपुरुषोत्तम
म्॥ १७॥ अस्य श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तो
त्रमन्त्रस्य ॥ भगवान्वेदव्यासऋषिः ॥ अनु
ष्टुप्छन्दः॥ श्रीकृष्णः परमात्मा श्रीमन्नाराय

णो देवता ॥ अमृतांशूद्भवोभानुरिति वीजम्
देवकीनन्दनः स्रष्टेति शक्तिः॥ त्रिसामासामग
सामेति हृदयम् ॥ शङ्खभृन्नन्दकीचक्रीति कीं
लकम् ॥ शार्ङ्गधन्वागदाधर इत्यस्त्रम् ॥ र
थाङ्गपाणिरक्षोभ्य इति कवचम् ॥ उद्भवः क्षो
भणोदेव इति परमो मन्त्रः ॥ श्रीकृष्णप्रीत्य
र्थं सहस्रनामजपेवियोगः ॥ अथकरन्यासः ॥
ॐ उद्भवाय अङ्गुष्ठाभ्यांनमः ॥ ॐ क्षोभणा

य तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐ देवाय मध्यमाभ्यां
नमः ॥ ॐ उद्भवाय अनामिकाभ्यां नमः ॥
ॐ क्षोभणाय कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ॐ दे
वाय करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ इति करन्या
सः ॥ सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः ॥ ज्ञानाय हृदया
य नमः ॥ सहस्रमूर्धा विश्वात्मा ॥ ऐश्वर्या
य शिरसे स्वाहा ॥ सहस्रार्चिःसप्तजिह्वः ॥ शा
न्तये शिखायै वषट् ॥ त्रिसामा सामगः सा

म ॥ बलाय कवचायहुम्॥ रथाङ्गपाणिरस्त्रो
भ्यः ॥ तेजसे नेत्राभ्यां वौपट् ॥ शार्ङ्गध
न्वागदाधरः ॥ वीर्याय अस्त्रायफट् ॥ ऋतुः
सुदर्शनः कालः भूर्भुवःस्वरोम् दिग्बंधः इति
हृदयादिन्यासः ॥

॥ अथ ध्यानम् ॥

ॐ क्षीरोदन्वत्प्रदेशे शुचिमणिविलसत्सैकते
मौक्तिकानां मालाक्लृप्तासनस्थः स्फटिकमणि

निभैर्मौक्तिकैर्मण्डितांगः ॥ शुभ्रै रभ्रैरदभ्रैरुपरि
विरचितैर्मुक्तपीयूषवर्षैरानन्दी नः पुनीयाद
रिनलिनगदाशङ्खपाणिर्मुकुंदः ॥ १ ॥ अथवा
भूःपादौ यस्य नाभिर्वियदसुरनिलश्चंद्रसूर्यौ
च नेत्रे कर्णावाशाःशिरो द्यौर्मुखमपि दहनो
यस्य वास्तेयमब्धिः॥ अन्तः स्थं यस्य विश्वं
सुरनरखगगो भोगिगंधर्वदैत्यैश्चित्रं रंरम्यते
तंत्रिभुवनवपुषं विष्णुमीशं नमामि ॥२॥ अथ

वा ॥ शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् ॥ ल
क्ष्मीकांतं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं वंदे
विष्णुं भवभयहरं सर्व लोकैकनाथम् ॥३॥ अथ
वा ॥ मेघश्यामं पीतकौशेयवासं श्रीवत्साङ्कं
कौस्तुभोद्भासितांगम् ॥ पुण्योपेतं पुण्डरीका
यताक्षं विष्णुं वन्दे सर्वलोकैकनाथम् ॥४॥ अ
थवा ॥ सशङ्खचक्रं सकिरीटकुण्डलं सपीतव

स्त्रं सरसीरुहेक्षणम् ॥ स हारवक्षःस्थलकौ
स्तुभश्रियं नमामि विष्णुं शिरसा चतुर्भुजम्
॥५॥ ॐ विश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभव
त्प्रभुः ॥ भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्मा भूतभा
वनः ॥ १ ॥ पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां
परमा गतिः ॥ अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञो
ऽक्षर एव च ॥२॥ योगो योगविदां नेताप्र
धानपुरुषेश्वरः ॥ नारसिंहवपुः श्रीमान् के

वि० शवः पुरुषोत्तमः ॥३॥ सर्वः शर्वः शिवः स्थ
णुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ॥ संभवो भावनो भ
६ प्रभवः प्रभुरीश्वरः ॥४॥ स्वयंभूः शंभुरादि
पुष्कराक्षो महास्वनः ॥अनादिनिधनो ध
विधाता धातुरुत्तमः ॥५॥ अप्रमेयो हृ
शः पद्मनाभोऽमरप्रभुः ॥ विश्वकर्मा म
ष्ठास्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥६॥ अग्राह्य
लोहिताक्षः प्रतर्दनः ॥

ो महाबलः ॥ १८ ॥ महाबुद्धिर्महावीर्यो म
शक्तिर्महाद्युतिः ॥ अनिर्देश्यवपुः श्रीमान
मेयात्मा महाद्रिधृक् ॥ १९ ॥ महेष्वासो म
हीभर्ता श्रीनिवासः सताङ्गतिः ॥ अनिरुद्धः
सुरानन्दो गोविन्दो गोविदांपतिः ॥ २० ॥
मरीचिर्दमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः ॥ हि
रण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ॥२१
मृत्युः सर्वदृक् सिंहः सन्धातासंधिमा

प्रसन्नात्माविश्वधृग्विश्वभुग्विभुः ॥ सत्कार्त्ता
सत्कृतिः साधुर्ज्जन्हुर्नारायणो नरः ॥२६॥ अ
संख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृच्छुचिः
सिद्धार्थः सिद्धसङ्कल्पः सिद्धिदः सिद्धिसाध
नः ॥ २७ ॥ वृषाही वृषभो विष्णुर्वृषपर्वा वृ
षोदरः॥ वर्द्धनो वर्द्धमानश्च विविक्तः श्रुति
सागरः ॥२८॥ सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेन्द्रो
वसुदो वसुः ॥ नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः

हस्तजिदनन्तजित् ॥ ३३ ॥ इष्टो विशि
ष्टः शिखंडी नहुषो वृषः ॥ क्रोधहा
क्रोधकृत्कर्ता विश्वबाहुर्महीधरः ॥ ३४॥ अच्यु
तः प्रथितः प्राणः प्राणदो वासवानुजः॥ अपां
निधिरधिष्ठानमप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ॥ ३५ ॥ स्कं
दः स्कंदधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः ॥ वा
सुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पुरंदरः ॥ ३६ ॥ अ
शोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ॥

श्रीगर्भः परमेश्वरः ॥ करणं कारणं कर्ता वि
कर्ता गहनो गुहः ॥ ४१ ॥ व्यवसायो व्यव
स्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ॥ परर्द्धिः
परमः स्पष्टस्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ॥ ४२ ॥
रामो विरामो विरजो मार्गो नेयो नयोऽन
यः ॥ वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदु
त्तमः ॥ ४३ ॥ वैकुंठः पुरुषः प्राणः प्राणदः
प्रणवः पृथः ॥ हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्यासो

वायुरधोक्षजः ॥ ४४ ॥ ऋतुः सुदर्शनः कालः
परमेष्ठी परिग्रहः ॥ उग्रः संवत्सरो दक्षो
विश्रामो विश्वदक्षिणः ॥ ४५ ॥ विस्तारः
स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं बीजमव्ययम् ॥
अर्थोऽनर्थो महाकोशो महाभोगो महाधनः
॥ ४६ ॥ अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर्धर्मयूपोम
हामखः ॥ नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामःस

तागमः ॥ अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनन्तो ध
नञ्जयः ॥ ७० ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्र
ह्मविवर्धनः ॥ ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो
ब्राह्मणप्रियः ॥ ७१ ॥ महाक्रमो महाकर्मा म
हातेजा महोरगः ॥ महाक्रतुर्महायज्वा महा
यज्ञो महाहविः ॥७२॥ स्तव्यः स्तवप्रियः स्तो
त्रं स्तुतिः स्तोतारणप्रियः ॥ पूर्णः पूरयिता
पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥ ७३ ॥ मनोजव

० को नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् ॥
६ लोकबंधुर्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः॥७८॥
सुवर्णवर्णो हेमांगोवरांगश्चंदनांगदी ॥ वीर
हा विषमः शून्योघृताशीरचलश्चलः ॥७९॥
अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोक
धृक् ॥ सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धरा
धरः ॥ ८० ॥ तेजोवृषो द्युतिधरः सर्वशस्त्र
भृतांवरः ॥ प्रग्रहो निग्रहो व्यग्रो नैकशृंगो

सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाह्रदो महा
ो महाभूतो महानिधिः ॥ ८६ कुमुदः कु
ः कुन्दः पर्जन्यः पावनोनिलः ॥ अमृतांशो
वपुः सर्वज्ञःसर्वतोमुखः॥ ८७॥ सुलभः सु
ः सिद्धः शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधो
ारोश्वत्थश्चाणूरांध्रनिषूदनः ॥ ८८॥ सह १७
र्चिः सप्तजिह्वः सप्तैधाः सप्तवाहनः ॥ अ

सत्यः सत्यधर्मपरायणः॥ अभिप्रायः प्रियार्हो
ऽर्हः प्रियकृत्प्रीतिवर्द्धनः ॥ ९३॥ विहायसगति
र्ज्योतिः सुरुचिर्हुतभुग्विभुः ॥ रविर्विरोचनः
सूर्यः सविता रविलोचनः ॥ ९४॥ अनन्तोहु
तभुग् भोक्ता सुखदोनैकजोऽग्रजः ॥ अनिर्वि
सः सदामर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतः ॥ ९५ ॥
सनत्सनातनतमः कपिलः कपिरव्ययः ॥ स्व
स्तिदः स्वस्तिकृत्स्वस्तिस्वस्तिभुक्स्वस्तिदक्षि

शो व्यादिशोदिशः ॥ १०० ॥ अनादिर्भूर्भुवो
लक्ष्मीः सुवीरोरुचिराङ्गदः ॥ जननोजनजन्मा
दिर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ १०१ ॥ आधारनिल
यो धाता पुष्पहासः प्रजागरः ॥ ऊर्ध्वगः स
त्पथथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ॥२॥ प्रमाणं
प्राणनिलयः प्राणभृत्प्राणजीवनः ॥ तत्त्वं तत्त्व
विदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥ ३ ॥ भूर्भुवः
स्वस्तरुस्तारः सविता प्रपितामहः ॥ यज्ञो

० तंनीयस्य केशवस्य महात्मनः ॥ नाम्नां स
१० हस्रं दिव्यानामशेषेण प्रकीर्तितम् ॥ ८ ॥ य
इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ॥
नाशुभं प्राप्नुयात् किंचित् सोऽमुत्रेह च मा
नवः ॥ ९ ॥ वेदान्तगो ब्राह्मणः स्यात् क्षत्रियो
विजयीभवेत् ॥ वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रःसु
खमवाप्नुयात् ॥ ११० ॥ धर्मार्थी प्राप्नुयाद्ध
र्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् ॥ कामानवाप्नुया

त्कामी प्रजार्थी प्राप्नुयात्प्रजाः ॥ ११ ॥ भक्ति
मान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः ॥ सहस्रं
वासुदेवस्य नाम्नामेतत् प्रकीर्तयेत्॥१२॥ यशः
प्राप्नोतिविपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च॥ अचलां
श्रियमाप्नोतिश्रेयःप्राप्नोत्यनुत्तमम्॥१३॥नभयं
क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विन्दति॥ भवत्य
रोगो द्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः ॥१४॥ रो
गार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥

भयान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापन्न आपदः
॥ १५ ॥ दुर्गाण्यतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्त
मम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वि
तः ॥ १६ ॥ वासुदेवाश्रयोमर्त्यो वासुवपराय
णः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनात
नम् ॥ १७ ॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते
क्वचित् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजा
यते ॥ १८ ॥ इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्ति

न्वितः ॥ युज्येतात्मा सुखक्षान्तिश्रीधृति
तिकीर्तिभिः ॥ १९ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं
ोनाशुभामतिः ॥ भवन्ति कृतपुण्यानां
ानां पुरुषोत्तमे ॥ २० ॥ द्यौः सचन्द्रार्कन
ाः खं दिशो भूर्महोदधिः ॥ वासुदेवस्य
ण विधृतानि महात्मनः ॥ २१ ॥ ससुरा
सुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ॥ जगद्वशे वर्त
तेदं कृष्णस्य सचराचरम् ॥ २२ ॥ इन्द्रियाणि

मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो बलं धृतिः ॥ वासुदे
वात्मकान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ एव च ॥२३॥ स
र्वाऽऽगमानामाचारः प्रथमं परिकल्पते ॥ आ
चारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ २४॥
ऋषयः पितरो देवा महाभतानि धातवः ॥
जङ्गमाजङ्गमं चेदं जगन्नारायणोद्भवम् ॥२५॥
योगो ज्ञानं तथा साङ्ख्यं विद्याः शिल्पादिक
र्म च ॥ वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं ज

नार्दनात् ॥ २६ ॥ एको विष्णुर्महद्भूतं पृथ
ग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रींल्लोकान् व्याप्य भूता
त्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ॥ २७ ॥ इमं स्तवं भ
गवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम् ॥ पठेद्य इच्छे
त्पुरुषः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ॥ २८ ॥ विश्वे
श्वरमजं देवं जगतःप्रभवाप्ययम् ॥ भजन्ति ये
पुष्कराक्षं न तेयान्ति पराभवम् ॥ २९ ॥ अर्जुन
उवाच ॥ पद्मपत्रविशालाक्ष पद्मनाभ सुरो

त्तम ॥ भक्तानामनुरक्तनां त्राता भव जनार्दन
॥१३०॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यो मां नामसहस्रेण
स्तोतुमिच्छति पाण्डव ॥ सोहमेकेन श्लोके
न स्तुत एव न संशयः ॥ ३१ ॥ नमोस्त्वनन्ता
य सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे ॥
सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुग
धारिणे नमः ॥ ३२ ॥ नमः कमलनाभाय नम
स्ते जलशायिने ॥ नमस्ते केशवानन्त वासु

द्गोविन्दरहितागमम् ॥ ३७ ॥ सर्ववेदेषु यत्पु
ण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ तत् फलं सम
वाप्नोति स्तुत्वा देवं जनार्दनं ॥ ३८ ॥ यो नरः
पठते नित्यं त्रिकालं केशवालये ॥ द्विकाल
मेककालं वा क्रूरं सर्वं व्यपोहति ॥ ३९ ॥ दह्यन्ते
रिपवस्तस्य सौम्याः सर्वे सदा ग्रहाः ॥ निली
यन्ते च पापानि स्तवेह्यस्मिन्प्रकीर्तिते ॥ ४० ॥
येन ध्यातः श्रुतोयेन येनायं पठितस्तवः ॥ द

कृपाणोर्वचो यथा ॥ वृह्महत्यादिकं पापं सर्वं सद्यो विनश्यति ॥ ४५ ॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रसंहितायां वैयासिक्यामानुशासनिके पर्वणि दानधर्मे भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ अथ भीष्मस्तवराज-
प्रारम्भः॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ भीष्मस्तवराजप्रार
म्भः ॥ जनमेजय उवाच ॥ शरतल्पे शयानस्तु
भारतानां पितामहः ॥ कथमुत्सृष्टवान् देहं
कं च योगमधारयत् ॥ १॥ वैशंपायन उवाच ॥
शृणुष्वावहितो राजन् शुचिर्भूत्वा समाहितः॥
भीष्मस्य कुरुशार्दूल देहोत्सर्गं महात्मनः॥२॥
निवृत्तमात्रे त्वयने उत्तरे वै दिवाकरे ॥ समा
१९ वेशयदात्मानमात्मन्येव समाहितः ॥ ३ ॥ शु

क्लपक्षस्य चाष्टम्यां माघमासस्य पार्थिव ॥
प्राजापत्ये च नक्षत्रे मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥४॥
विकीर्णांशुरिवादित्यो भीष्मः शरशतैश्चित
तः ॥ शुशुभे परयालक्ष्म्या वृतो ब्राह्मणसत्त
मैः ॥५॥ व्यासेन वेदविदुषा नारदेन सुरर्षि
णा ॥ देवरातेन वात्स्येन तथा तेन सुमन्तु
ना ॥६॥ तथा जैमिनिना चैव पैलेन च म
हात्मना ॥ शाण्डिल्यदेवलाभ्यां च मैत्रेयेण

च धीमता ॥ ७ ॥ असितेन वसिष्ठेन कौशि
केन महात्मना ॥ हारीतरोमशाभ्यां च तथा
त्रेयेण धीमता ॥ ८ ॥ बृहस्पतिश्च शुक्रश्च
च्यवनश्च महामुनिः ॥ सनत्कुमारः कपिलो
वाल्मीकिस्तुंबुरुःकुरुः॥९॥मौद्गल्यो भार्गवो रा
मस्तृणबिन्दुर्महामुनिः ॥ पिप्पलादश्च वा
युश्च संवर्त्तः पुलहः कचः ॥१०॥ कश्यपश्च
पुलस्त्यश्च क्रतुर्दक्षः पराशरः ॥ मरीचिरं

गिराः कण्वो गौतमो गालवो मुनिः ॥११॥
२ धौम्यो विभाण्डो माण्डव्यो धौम्रः कृष्णोऽनु
भौतिकः॥ उलूकः परमो विप्रो मार्कण्डेयो म
हामुनिः॥१२॥ भास्करः पूरणः कृष्णः सूतः प
रमधार्मिकः ॥ शौव्येन याज्ञवल्क्येन शंखेन
लिखितेन च ॥ १३ ॥ एतैश्चान्यैर्मुनिगणैर्म
हाभागैर्महात्मभिः ॥ श्रद्धादमपरस्कारैर्वृत
श्चन्द्र इव ग्रहैः॥१४॥ भीष्मस्तु पुरुषव्याघ्र

कर्मणा मनसा गिरा ॥ शरतल्पगतः कृष्णं
प्रदध्यौ प्राञ्जलिः शुचिः ॥ १५ ॥ स्वरेणहृष्ट
पुष्टेन तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ योगेश्वरं पद्मना
भं विष्णुं जिष्णुं जगत्प्रभुम् ॥ १६ ॥ कृताञ्जलिः
शुचिर्भूत्वा वाग्विदां प्रवरः प्रभुः ॥ भीष्मः
परमधर्मात्मा वासुदेवमथास्तुवत् ॥ १७ ॥ भी
ष्म उवाच ॥ आरिराधयिषुः कृष्णं वाचं जि
गदिषाम्यहम् ॥ तयाव्याससमासिन्या प्रीय

तां पुरुषोत्तमः ॥१८॥ शुचिं शुचिपदं हंसं त
त्पदं परमेष्ठिनम् ॥ मुक्त्वा सर्वात्मनात्मानं तं
प्रपद्ये प्रजापतिम् ॥१९॥ अनाद्यं तत्परं ब्रह्म
न देवा नर्षयो विदुः ॥ एकोयं भगवान्देवो
धाता नारायणो हरिः ॥ २० ॥ नारायणादृ
षिगणास्तथा सिद्धमहोरगाः ॥ देवा देवर्षय
श्चैव तं विदुः परमव्ययम् ॥ २१ ॥ देवदान
वगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ यं न जानन्ति

को ह्येप कुतो वा भगवानिति ॥ २२ ॥ यस्मि
न्विश्वानि भूतानि तिष्ठन्ति च विशंतिच ॥
गुणभूतानि भूतेशे सूत्रे मणिगणा इव ॥ २३ ॥
यस्मिन्नित्ये तते तन्तौ दृढे स्रगिव तिष्ठति ॥
सदसद्ग्रथितं विश्वं विश्वगे विश्वकर्मणि
॥ २४ ॥ हरिं सहस्रशिरसं सहस्रचरणेक्षण
म् ॥ सहस्रबाहुमुकुटं सहस्रवदनोज्ज्वलम्
॥ २५ ॥ प्राहुर्नारायणं देवं यं विश्वस्य परा

१० यणम् ॥ अणीयसामणीयां सं स्थविष्ठं च स्थ
४ वीयसाम् ॥ २६ ॥ गरीयसां गरिष्ठं च श्रेष्ठं
च श्रेयसामपि ॥ यं वाकेष्वनुवाकेषु निषत्सूप
निषत्सु च ॥ २७ ॥ गृणन्ति सर्वकर्माणं सत्यं
सत्येषु सामसु ॥ चतुर्भिश्चतुरात्मानं सत्व
स्थंसात्वतां पतिम् ॥२८॥ यं दिव्यैर्देवमर्चन्ति
गुह्यैः परमनामभिः ॥ यस्मिन्नित्यं तपस्तप्तं य
दङ्गेष्वनुतिष्ठति ॥ २९ ॥ सर्वात्मा सर्ववित्

सर्वः सर्वगः सर्वभावनः॥ यं देवं देवकी देवी
वसुदेवादजीजनत् ॥ ३० ॥ भौमस्य ब्रह्मणो
गुप्त्यै दीप्तमग्निमिवारणिः ॥ यमनन्योव्यपे
ताशीरात्मानं वीतकल्मषम् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वाऽ
नन्त्याथ गोविन्दं पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥
अतिवाय्विन्द्रकर्माणमतिसूर्याग्नितेजसम्॥३२॥
अतिवुद्धीन्द्रियात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापति
म्॥ पुराणे पुरुषं प्रोक्तं ब्रह्म प्रोक्तं युगादि

षु ॥ ३३॥ क्षये संकर्षणं प्रोक्तं तमुपास्यमुपा
स्महे ॥ यमेकं बहुधात्मानं प्रादुर्भूतमधोक्ष
जम् ॥ ३४ ॥ नान्यभक्ताः क्रियावन्तो यजन्ते
सर्वकामदम् ॥ यं प्राहुर्जगतः कोशं यस्मिन्
सन्निहिताःप्रजाः ॥ ३५ ॥ यस्मिँल्लोकाः स्फु
रन्तीमे जले शकुनयो यथा ॥ ऋतमेकाक्षरं
ब्रह्म यत्तत्सदसतः परम् ॥ ३६ ॥ अनादिम
ध्यपर्यन्तं न देवा नर्षयो विदुः ॥ यं सुरासु

रव्यंजनभूषणम् ॥ यमाहुश्चाक्षरं नित्यं तस्मै वागात्मने नमः ॥४९॥ यज्ञांगो यो वराहो वै भूत्वा गामुज्जहार ह ॥ लोकत्रयहितार्थाय तस्मै वीर्यात्मने नमः ॥ ५० ॥ यः शेते योगमास्थाय पर्यङ्के नागभूषिते ॥ फणासहस्ररचिते तस्मै निद्रात्मने नमः ॥ ५१ ॥ यश्चिनोति सतां सेतुमृतेनामृतयोनिना ॥ धर्मार्थं व्यवहार्थं तस्मै सत्यात्मने नमः ॥ ५२ ॥ य पृथ

ग्धर्मचरणाः पृग्धर्मफलैषिणः ॥ पृग्धर्मैः स
मर्चन्ति तस्मै धर्मात्मने नमः ॥ ५३ ॥ यतः
सर्वे प्रसूयन्ते ह्यनंगात्सांगदेहिनः ॥ उन्मादः
सर्वभूतानां तस्मै कामात्मने नमः ॥ ५४ ॥
यं व्यक्तिस्थितमव्यक्तं विचिन्वंति महर्षयः ॥
क्षेत्रे क्षेत्रज्ञमासीनं तस्मै क्षेत्रात्मने नमः
॥ ५५ ॥ यं त्रिधात्मानमात्मस्थं वृत्तं षोडश
भिर्गुणैः ॥ प्राहुः सप्तदशं सांख्यास्तस्मै सां

ख्यात्मने नमः ॥ ५६ ॥ यं विनिद्रा जितश्वा
साः शांता दांता जितेंद्रियाः ॥ ज्योतिः प
श्यंति युंजानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥ ५७ ॥
अपुण्यपुण्योपरमे यं पुनर्भवनिर्भयाः ॥ शां
ताः संन्यासिनो यांति तस्मै मोक्षात्मने न
मः ॥ ५८ ॥ योसौ युगसहस्रांते प्रदीप्तार्चिर्वि
भावसुः ॥ संक्षोभयति भूतानि तस्मै घोरा
त्मने नमः ॥ ५९ ॥ संभक्ष्य सर्वभूतानि कृत्वा

यस्मात्सर्वाः प्रसूयन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ॥
यस्मिंश्चैव प्रलीयन्ते तस्मै हेत्वात्मने नमः
। ६४ ॥ यो निषण्णो भवेद्रात्रौ दिवा भवति
धिष्ठितः ॥ इष्टानिष्टस्य च द्रष्टा तस्मै द्रष्ट्रात्म
ने नमः ॥ ६५ ॥ अकुंठं सर्वकार्येषु धर्मकार्या
र्थमुद्यतम् ॥ वैकुंठस्य हि तद्रूपं तस्मै का
र्यात्मने नमः ॥ ६६ ॥ विभज्य पंचधात्मानं
वायुभूतः शरीरगः ॥ यश्चेष्टयति भूतानि त

रात्परतरो हि यः ॥ अनादिरादिविश्वस्य
तस्मै विश्वात्मने नमः ॥ ७१ ॥ विषये वर्तमा
नो यः तं वैशेषिकनिर्गुणैः ॥ प्राहुर्विषयगो
प्तारं तस्मै गोप्त्रात्मने नमः ॥ ७२ ॥ अन्न
पानेंधनमयो रसप्राणविवर्धनः ॥ यो धार
यतिभूतानि तस्मै प्राणात्मने नमः ॥ ७३ ॥
पिङ्गेक्षणसटं यस्य रूपं दंष्ट्रा नखायुधम् ॥
दानवेन्द्रान्तकरणं तस्मै दृप्तात्मने नमः

तस्मै कूर्मात्मने नमः ॥ ७८ ॥ एकार्णवे हि
मग्नां तां वाराहं रूपमास्थितः ॥ उद्दधार
महीं योऽसौ तस्मै क्रोडात्मने नमः ॥ ७९ ॥
नारसिंहंवपुः कृत्वा यस्त्रैलोक्यभयंकरः ॥ हि
रण्यकशिपुं जघ्ने तस्मै सिंहात्मने नमः ॥८०॥
वामनं रूपमास्थाय बलिं संयम्य मायया ॥
इमे क्रांतास्त्रयो लोकास्तस्मै क्रांतात्मने नमः
॥ ८१ ॥ जमदग्निसुतो भूत्वा रामः परशुधृक्

म्लेच्छांस्तुरगवाहनः ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय
तस्मै कल्क्यात्मने नमः ॥ ८६ ॥ आत्मज्ञान
मिदं ज्ञानं ज्ञात्वा पञ्चस्ववस्थितः ॥ यं ज्ञाने
नाधिगच्छन्ति तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥ ८७ ॥
अप्रमेयशरीराय सर्वतोबुद्धिचक्षुषे ॥ अपारा
परिमेयाय तस्मै दिव्यात्मने नमः ॥ ८८ ॥
जटिने दण्डिने नित्यं लम्बोदरशरीरिणे ॥
कमण्डलुनिषङ्गाय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः

॥ ८९ ॥ शूलिने त्रिदशेशाय त्र्यंबकाय महा
त्मने ॥ भस्मदिग्धोर्ध्वलिङ्गाय तस्मै रुद्रात्म
ने नमः ॥ ९० ॥ चन्द्रार्धकृतशीर्षाय व्यालय
ज्ञोपवीतिने ॥ पिनाकशूलहस्ताय तस्मै उग्रा
त्मने नमः ॥ ९१ ॥ पञ्चभूतात्मभूताय भूता
दिनिधनाय च ॥ अक्रोधद्रोहमोहाय तस्मै
शान्तात्मने नमः ॥ ९२ ॥ यस्मिन्सर्वं यतः
सर्वं यः सर्वं सर्वतश्च यः ॥ यश्च सर्वमयो

देवस्तस्मै सर्वात्मने नमः ॥ ६३ ॥ विश्वकर्म
न्नमस्तेऽस्तु विश्वात्मा विश्वसम्भवः ॥ अपव
र्गस्थभूतानां पञ्चानां परतः स्थितः ॥ ६४ ॥
नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ॥
नमस्ते त्रिषु सर्वेषु त्वंहि सर्वमयोनिधिः॥६५॥
नमस्ते भगवन्विष्णो लोकानां प्रभवाप्ययः ॥
त्वं हि कर्त्ता हृषीकेश संहर्ता चापराजितः
॥ ६६ ॥ तेन पश्यामि भगवन् दिव्येषु त्रिषु

नम इत्येव कृष्णाय प्रणाममकरोत्तदा ॥८ ॥
अभिगम्य तु योगेन भक्तिं भीष्मस्य माधवः ॥
त्रैलोक्यदर्शनं ज्ञानं दिव्यं दत्वा ययौ हरिः
॥ ९॥ तस्मिन्नुपरते शब्दे ततस्ते ब्रह्मवादि
नः ॥ भीष्मं वाग्भिर्बाष्पकण्ठास्तमानर्चुर्महा
मतिम् ॥ ११० ॥ ते स्तुवंतश्च विप्राग्र्याः के
शवं पुरुषोत्तमम् ॥ भीष्मं च शनकैः सर्वे
प्रशशंसुः पुनः पुनः ॥ ११ ॥ यं योगिनः प्रा

महात्मानौ युधिष्ठिरधनंजयौ ॥ १५ ॥ भीमसे
नो यमौ चोभौ रथमेकं समास्थिताः ॥ कृपो
युयुत्सुः सूतश्च सञ्जयश्चापरं रथम् ॥ १६ ॥
ते रथैर्नगराकारैः प्रयाताः पुरुषर्षभाः ॥ ने
मिघोषेण महता कम्पयन्तो वसुन्धराम् ॥ १७ ॥
ततो गिरः पुरुषवरस्तवान्विता द्विजेरिताः
पथि सुमनाः स सुश्रुवे ॥ कृताञ्जलिं प्रणतम
थापरं जनं सकेशिहा मुदितमनाभ्यनन्दत

माला असुरकुलनिहन्ता प्रीयतां वासुदेवः
॥ २१ ॥ स्तवराजः समाप्तोऽयं विष्णोरद्भुत
कर्मणः ॥ गाङ्गेयेन पुरा गीतो महापातकना
शनः ॥२२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यः संपठेदि
दं स्तोत्रं मम जन्मानुकीर्तनम् ॥ देवलोकम
तिक्रम्य तस्य लोको यथा मम ॥ १२३ ॥ इति
श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि भीष्मयुधिष्ठि
रसंवादे भीष्मस्तवराजः समाप्तः ॥ ॥

॥ इति भीष्मस्तवराज-
समाप्तः ॥

इदमेव महाप्राज्ञ पृष्टवांश्च पितामहम् ॥
१ भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥४॥
युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्व
शास्त्रविशारद ॥ प्रयाणकाले किं चिन्त्यं मुमु
क्षोस्तत्त्वचिन्तने ॥ ५ ॥ किंनु स्मरन् कुरुश्रे
ष्ठ मरणे पर्युपस्थिते ॥ प्राप्नुयां परमां सि
द्धिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥६॥ भीष्म उवाच ॥
तद्युक्तं स्वहितं सूक्ष्मं प्रश्नमुक्तं त्वयानघ ॥

० जपेन्नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ॥ कथं जपे
२ त्सदाध्यायेद्ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥ ११ ॥
भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा च देवो देवर्षेर्वाक्यं
वाक्यविशारदः ॥ प्रोवाच भगवान्विष्णुर्नार
दाय च धीमते ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्त
ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम् ॥
मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ।१३।
यामतीत्य प्रयाणे तु मद्भावायोपपद्यते ॥ ओं

० ष्वात्मा स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ २६ ॥ येन
४ क्रान्तास्त्रयो लोका दानवाश्च वशीकृताः ॥
शरण्यः सर्वलोकानां स मे विष्णुः प्रसीदतु
॥ २७ ॥ यस्य हस्ते गदा चक्रं गरुडो यस्य वा
हनम् ॥ शङ्खः करतले यस्य स मे विष्णुः प्र
सीदतु ॥ २८ ॥ कार्यं क्रिया च करणं कर्ता
हेतुः प्रयोजनम् ॥ अक्रियाकरणे कार्यं स
मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ २९ ॥ चतुर्भिश्च चतुर्भि

घ्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच ॥ हूयते च पुनर्द्वा
भ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३० ॥ शमीगर्भ
स्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः ॥ रिपुग
र्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥३१॥
अग्निसोमार्कताराणांब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनाम्॥
यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु
॥ ३२ ॥ पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मक्रि
२२ या फलम् ॥ गुणाकारः स मे बभ्रूर्वासुदेवः

अ० प्रसीदतु ॥ ३३ ॥ योगावास नमस्तुभ्यं सर्वा
ास वरप्रद ॥ हिरण्यगर्भ यज्ञाङ्ग पञ्चग
नमोस्तु ते ॥ ३४ ॥ चतुर्मूर्ते परं धाम लक्ष्म
वास सदाच्युत ॥ शब्दादिवास नान्योऽ
वासुदेव प्रधानकृत् ॥ ३५ ॥ अजः संगम
पार्थो ह्यमूर्तिर्विश्वमूर्तिधृक् ॥ श्रीः की
पञ्चकालज्ञो नमस्ते ज्ञानसागर ॥ ३६ ॥
मव्यक्ताद्यः परात्परः

स्मात्परतरं नास्ति तमस्मि शरणं गतः ॥३७॥
चिन्तयन्तो ह्यजं नित्यं ब्रह्मेशानादयः सुराः॥
निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः
॥ ३८ ॥ जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यान
परायणाः ॥ यं प्राप्य न निवर्तन्ते तमस्मि
शरणं गतः ॥ ३९ ॥ एकांशेन जगत्कृत्स्नमव
ष्टभ्य स्थितः प्रभुः ॥ अग्राह्यो निर्गुणो नित्य
स्तमस्मि शरणं गतः ॥ ४० ॥ सोमार्काग्निम

त्मा प्रसीदतु ॥ ४४ ॥ साङ्ख्ययोगाश्च ये चा
न्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ यं विदित्वा विमु
च्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ॥ ४५॥ अतीन्द्रि
य नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न मीयते ॥ ये च
त्वां नाभिजानन्ति तमस्मि शरणं गतः ॥ ४६ ॥
कामक्रोधविनिर्मुक्ता रागद्वेषविवर्जिताः ॥
अन्यभक्ता न जानन्ति न पुनर्नारका जनाः
॥ ४७ ॥ एकान्तिनो हि निर्द्वन्द्वा निराशाः कर्म

ह

नाग्निदग्धकर्माणस्त्वांविशन्ति
मनस्विनः ४८॥ अशरीरं शरीरस्थं समं स
र्वेषु देहिषु॥ पापपुण्यविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां
पर्यपासते॥ ४९॥ अव्यक्तबुद्ध्यहङ्कारमनोभू
तेन्द्रियाणि च॥ त्वयि तानि च तेषु त्वं नतेषु
न तानि ते॥५०॥ एकत्वाय च नानन्यं ये वि
र्यान्ति ते परम्॥ समत्वमिह काङ्क्षन्ति भ
क्त्या वै नान्यचेतसा॥५१॥ चराचरमिदं सर्वं

विषयैरिन्द्रियैश्चापि न मे भूयः समागमः ॥ ईश्वरोऽसि जगन्नाथ किमतः परमुच्यते ॥ ५६ ॥ भक्तानां यद्धितं देव तत्ते हि त्रिदशेश्वर ॥ पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातुमेरसनं जलम् ॥ ५७ ॥ रूपं हुताशने यातुस्पर्शोमे यातु मारुते ॥ श्रोत्रमाकाशमभ्येतुमनो वैकारिकं पुनः ॥ ५८ ॥ इन्द्रियाणि गुणान्यान्तु स्वेषु स्वेषु च योनिषु ॥ पृथिवी यातु

सलिलमापोऽग्निमनलोऽनिलम् ॥ ५९ ॥ वा
युराकाशमभ्येतु मनश्चाकाशमेव च ॥ अ
हङ्कारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ॥ ६० ॥
अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥ प्र
धानं प्रकृतं यातु गुणसाम्ये व्यवस्थिते ॥ ६१ ॥
विसर्गः सर्वकरणैर्गुणभूतैश्च मे भवेत् ॥ स
त्त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ॥ ६२ ॥
नैष्कैवल्यं पदं देव काङ्क्षेऽहं ते परंतप ॥ ए

कीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥६३॥
नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ त्व
द्बुद्धिस्त्वद्गतप्राणस्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ॥६४॥
त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्यवस्थि
ते ॥ पूर्वदेहकृताये मे व्याधयः प्रविशन्तु मा
म् ॥ ६५ ॥ अर्दयन्तु च मा दुःखान्यृणं मे
प्रतिमुच्यताम् ॥ अनुध्येयोऽस्मि मे देव न मे
जन्मभवेत्पुनः ॥ ६६ ॥ अस्माद्ब्रवीमि कर्माणि

ऋणां मे न भवेदिति ॥ उपतिष्ठन्तु मां सर्व व्याधयः पूर्वसञ्चिताः ॥ ६७ ॥ अनृणो गन्तु मिच्छामि तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ अहं भगव तस्तस्य मम वासः सनातनः ॥ ६८॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ कर्मेन्द्रिया णि संयम्य पञ्चभूतेन्द्रियाणि च ॥ ६९ ॥ दशे न्द्रियाणि मनसि अहङ्कारं तथात्मनः ॥ अह ङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ॥ ७० ॥

आत्मबुद्धीन्द्रियं पश्येद्बुद्ध्याबुद्धेः परात्पर
म् ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमा
त्मना ॥ ७१ ॥ ततो बुद्धेः परं बुद्ध्वा लभते न
पुनर्भवम् ॥ ममायमिति तस्याहं येन सर्व
मिदं ततम् ॥ ७२ ॥ आत्मन्यात्मनि संयोज्य
परात्मानमनुस्मरेत् ॥ नमो भगवते तस्मै दे
हिनां परमात्मने ॥ ७३ ॥ नारायणाय भक्ता
य एकनिष्ठाय शाश्वते ॥ हृदि स्थाय च भू

तानां सर्वेषां च महात्मने ॥ ७४ ॥ इमामनु
स्मरन्दिव्यां वैष्णवीं पापनाशिनीम् ॥ स्वप
न्विबुध्य च पठेद्यत्नेन च समभ्यसेत् ॥ ७५ ॥
मरणे समनुप्राप्ते यदेकं मामनुस्मरेत् ॥
अपि पाप समाचारः सयातिपरमां गतिम्
॥ ७६ ॥ यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपः
क्रियाः ॥ कुर्वन्फलमवाप्नोति पुनरावर्तनं च
तत् ॥ ७७ ॥ अभ्यर्चयन् पितॄन्देवान्पठन्

जुह्वन् बलिं ददत् ॥ ज्वलदग्निं स्मरेद्यो मां
लभते परमां गतिम् ॥७८॥ यज्ञो दानं तप
श्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ यज्ञं दानं
तपस्तस्मात्कुर्याद्रागविवर्जितः ॥ ७९ ॥ पौ
र्णमास्याममायां च द्वादश्यां च तथैव च ॥
श्रावयेच्छ्रद्दधानश्च मद्भक्तश्च विशेषतः ॥
॥ ८० ॥ नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धया
न्वितः ॥ तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्वपाकस्या

पि नारद ॥ ८१ ॥ किं पुनर्ये भजन्ते मां सा
धका विधिपूर्वकम् ॥ श्रद्धावन्तो यतात्मा
नस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥८२॥ कर्माण्या
दान्तवन्तीह मद्भक्तोऽनन्तमश्नुते ॥ मामेव
तस्माद्देवर्षे ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥ ८३ ॥
अज्ञानां चैव यो ज्ञानं दद्याद्धर्मोपदेशतः ॥
कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेनतुल्यं च तत्फ
लम् ॥८४॥ तस्मात्प्रदेयंसाधुभ्यो जपं वन्ध

भयापहम् ॥ अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं प्राप्स्य
से च पदं मम ॥ ८५ ॥ अश्वमेधसहस्रैश्च
वाजपेयशतैरपि ॥ नासौ पदमवाप्नोति मद्भ
क्तैर्यदवाप्यते ॥ ८६ ॥ भीष्म उवाच ॥ हरेः
पृष्टं पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ॥ यदुवा
च ततः शम्भुस्तदुक्तं समनुव्रतः ॥ ८७ ॥ त्वम
प्येकमना भूत्वा ध्याहि ध्येयं गुणाधिकम् ।
भजस्व सर्वभावेन परमात्मानमव्ययम् ॥ ८८ ।

श्रुत्वेवं नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणोदि
तम् ॥ अत्यन्तं भक्तिमान्देवमेकान्तित्वमुपे
यिवान् ॥ ८९ ॥ नारायणमृषिं देवं दशवर्षा
ण्यनन्यभाक् ॥ इमं जपित्वा चाप्नोति तद्वि
ष्णोः परमं पदम् ॥ ९० ॥ किं तस्य बहुभि
र्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्व्रतैः ॥ नमो नाराय
णायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ ९१ ॥ किं त
स्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः ॥

यो नित्यं ध्यायते देवं नारायणमनन्यधीः
॥ ९२ ॥ ये नृशंसा दुरात्मानः पापाचाररता
स्तथा ॥ तेपि यान्ति परं स्थानं नारायण
परायणाः ॥ ९३ ॥ अनन्यया मन्दबुद्ध्या प्र
तिभाति दुरात्मनाम् ॥ कुतर्काज्ञानदृष्टीनां
विभ्रान्तेन्द्रियवर्त्मनाम् ॥ ९४ ॥ नमो नारा
यणायेति ये विदुर्ब्रह्मशाश्वतम् ॥ अन्तकाले
जपाद्यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ९५ ॥

आचारहीनोऽपि मुनिप्रवीर भक्त्या विही
नोऽपि विनिन्दितोऽपि ॥ किं तस्य नारा
यणशब्दमात्रो विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां
गतिम् ॥ ९६ ॥ कान्तारं वनदुर्गेषु कृच्छ्रेष्वा
पत्सुसंयुगे ॥ दस्युभिः सन्निरुद्धश्च नामभि
र्मां प्रकीर्तयेत् ॥ ९७ ॥ ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु
तपोध्यानसमाधिभिः ॥ नराणां क्षीणपापा
नां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥ ९८ ॥ नाम्नोऽ

स्ति यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः ॥ श्व
पचोऽपि नरः कर्तुं क्षमस्तावन्न किल्बिषम्
॥ ९९ ॥ न तावत्पापमस्तीह यावन्नामाहृ
तं हरेः॥ अतिरेकभयादाहुः प्रायश्चित्तान्त
रं वृथा ॥१००॥ गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्र
सूर्यादयो ग्रहाः॥ अद्यापि न निवर्तन्ते द्वाद
शाक्षरचिन्तकाः ॥१॥ न वासुदेवात्परमस्ति
मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम् ॥ न

वासुदेवात्परमस्ति दैवतं तं वासुदेवं प्रण
मन्नसीदति ॥ २ ॥ इमां रहस्यां परमामनु
स्मृतिं योधीत्य वुद्धिं लभते च नैष्ठिकीम् ॥
विहाय पापं विनिमुच्य सङ्कटात् स वीतरा
गो विचरेन्महीमिमाम् ॥ ३ ॥ इति श्रीमन्म
हाभारते शतसाहस्र्यां संहितायामानुशास
निके पर्वणि दानधर्मे श्रीविष्णोर्दिव्यमनुस्मृ
तिस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इति अनुस्मृति-
समाप्ता॥

॥ इति अनुस्मृतिः समाप्ता ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्री गजेन्द्रमोक्ष
प्रारम्भः ॥ शतानीक उवाच ॥ मयाहिदे
वदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ श्रुताःसम्भूत
यः सर्वा गदतस्तव सुव्रत ॥ १ ॥ यदि प्रस
न्नो भगवाननुग्राह्योऽस्मि वा यदि ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ २ ॥
स्वप्नादिषु महाभागदृश्यन्ते ये शुभाशुभाः ॥
फलानि च प्रयचछन्ति तद्गुणान्येव भार्गव

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्री गजेन्द्रमोक्ष
प्रारम्भः ॥ शतानीक उवाच ॥ मयाहिदे
वदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ श्रुताःसम्भूत
यः सर्वा गदतस्तव सुव्रत ॥ १ ॥ यदि प्रस
न्नो भगवाननुग्राह्योऽस्मि वा यदि ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ २ ॥
स्वप्नादिषु महाभागदृश्यन्ते ये शुभाशुभाः ॥
फलानि च प्रयचछन्ति तद्गुणान्येव भार्गव

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्री गजेन्द्रमोक्ष
प्रारम्भः ॥ शतानीक उवाच ॥ मयाहिदे
वदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ श्रुताःसम्भूत
यः सर्वा गदतस्तव सुव्रत ॥ १ ॥ यदि प्रस
न्नो भगवाननुग्राह्योऽस्मि वा यदि ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ २ ॥
स्वप्नादिपु महाभागदृश्यन्ते ये शुभाशुभाः ॥
फलानि च प्रयचछन्ति तद्गुणान्येव भार्गव

वो न भूतो न भविष्यति ॥ एतेन सत्यवाक्येन
२ सर्वार्थान् साधयाम्यहम् ॥ ११ ॥ किं तस्य
बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्यहुभिर्व्रतैः ॥ नमो नारा
यणेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ १२ ॥ जज्ञे ब
हुज्ञं परमत्युदारं यं द्वीपमध्ये सुतमात्मवन्त
म् ॥ पराशराद्गन्धवती महर्षेस्तस्मै नमोऽज्ञा
नतमोनुदाय ॥ १३ ॥ नमो भगवते तस्मै व्या
सायामिततेजसे ॥ यस्य प्रसादाद्वक्ष्यामि ना

उवाच ॥ दुःस्वप्नदर्शनं घोरमवेक्ष्य भरतर्ष
भ ॥ प्रयतः किं जपेज्जाप्यं विबुधः किमनुस्म
रेत् ॥ १८ ॥ कस्यकुर्यान्नमस्कारं प्रातरुत्थाय
मानवः ॥ किंच ध्यायेत सततं कः पूज्यो वा
भवेत्सदा ॥ १९ ॥ पितामहप्रसादेन बुद्धिभे
दो भवेन्न मे ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि ब्रूहि नो
वदतां वर ॥ २० ॥ भीष्म उवाच ॥ शृणुराज
न्महाबाहो वर्णयिष्ये हि शान्तिदम् ॥ दुः

स्वप्नदर्शने जाप्यं यद्वै नित्यं समाहितैः ॥२१॥
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्॥ग
जेन्द्रमोक्षणं पुण्यं कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥२२॥
सर्वरत्नमयः श्रीमांस्त्रिकूटो नाम पर्वतः ॥
सुतः पर्वतराजस्य सुमेरोर्भास्करद्युतेः ॥२३॥
क्षीरोदजलवीच्यग्रैर्धौतामलशिलातलः ॥ उ
त्थितः सागरं भित्त्वा देवर्षिगणसेवितः ॥२४॥
अप्सरोभिः परिवृतः श्रीमान्प्रस्रवणाकुलः ॥

गन्धर्वैः किन्नरैर्यक्षैः सिद्धचारणपन्नगैः ॥२५॥
मृगैः शाखामृगैः सिंहैर्मातङ्गैश्च सदामदैः ॥
वृकद्वीपिवराहाद्यैर्वृतगात्रो विराजते ॥२६॥
पुन्नागैः कर्णिकारैश्च सुबिल्वैर्दिव्यपाटलैः ॥
चूतनिम्बकदम्बैश्च चन्दनागरुचम्पकैः ॥२७॥
शालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्चार्जुनैस्तथा ॥
बकुलैःकुन्दपुष्पैश्चसरलैर्देवदारुभिः ॥ २८॥
मन्दारकुसुमैश्चान्यैः पारिजातैश्चसर्वतः ॥

वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यतेजोभिर्भासयन्नभः ॥ ३३ ॥
तृतीयं ब्रह्मसदनं प्रकृष्टं शृङ्गमुत्तमम् ॥ अ
त्यद्भुतं महासानुंविचित्रसरसद्रुमम् ॥ ३४ ॥
विद्याधरपुरं तत्र हेमप्राकारतोरणम्॥तरु
णादित्यसङ्काशं तप्तकाञ्चनसन्निभम् ॥३५॥ वा
लस्फटिकसोपानं वैडूर्यसुशिलातलम् ॥ जा
म्बूनदमहद्दिव्यं नानारत्नोपशोभितम् ॥३६॥
अप्सरोगणसङ्कीर्णं सिद्धगन्धर्वसेवितम्॥पद्

नपत्रैः काञ्चनैश्च कमलैः समन्तात्[illegible]
॥ ४२ ॥ पत्रैर्मरकतप्रख्यैः पुष्पैः का[illegible]
[illegible] कीचकवेणूनां समन्तात्परि[illegible]
[illegible] ऽत्यद्भुतं मण्डास्थानं [illegible]
[illegible] ॥ शतयोजनविस्तीर्णं [illegible]
मायतम् ॥ ४३ ॥ पञ्चयोजनमूर्द्धानं [illegible]
माणतः ॥ हिमखण्डोदकं राजत् [illegible]
मृतोपमम् ॥ ४४ ॥ त्रैलोक्येऽद्भुतपुर्यं च यत्र

मदस्रावी जलाकाङ्क्षी पादचारीव पर्वतः ॥
वासयन्मदगन्धेन महानैरावतोपमः ॥ ४९ ॥
गजो ह्यञ्जनसङ्काशो मदाच्चलितलोचनः ॥ तृ
षितः पातुकामोऽसाववतीर्णो महाह्रदे ॥५०॥
पिबतस्तस्य तत्तोयं ग्राहः समुपपद्यत ॥ स
लीनः पङ्कजवने यूथमध्यगतः करी ॥ ५१ ॥
गृहीतस्तेनरौद्रेण ग्राहेणाव्यक्तमूर्तिना ॥ प
श्यन्तीनां करेणूनां क्रोशन्तीनां च दारुणम्

॥ ५२ ॥ नीयते पङ्कजवने ग्राहेणातिवलीय
सा ॥ गजश्चाकर्षते तीरं ग्राहश्चाकर्षते ज
लम् ॥ ५३ ॥ तयोरासीन्महद्युद्धं दिव्यवर्षस
हस्रकम् ॥ दारुणैः संयुतः पाशैर्निष्प्रयत्न
गतिः कृतः ॥ ५४ ॥ वेष्टयमानः सघोरैस्तु पा
शैर्नागो दृढैस्तथा ॥ विस्फूर्य च यथाश
क्त्या विक्रोशंस्तु महारवान् ॥ ५५ ॥ व्यथि
तः स निरुत्साहो गृहीतोघोरकर्मणा ॥ पर

मदस्रावी जलाकाङ्क्षी पादचारीव पर्वतः ॥
वासयन्मदगन्धेन महानैरावतोपमः ॥ ४९ ॥
गजो ह्यञ्जनसङ्काशो मदाच्चलितलोचनः ॥ तृ
षितः पातुकामोऽसाववतीर्णो महाह्रदे ॥५०॥
पिबतस्तस्य तत्तोयं ग्राहः समुपपद्यत ॥ स
लीनः पङ्कजवने यूथमध्यगतः करी ॥ ५१ ॥
गृहीतस्तेनरौद्रेण ग्राहेणाव्यक्तमूर्तिना ॥ प
श्यन्तीनां करेणूनां क्रोशन्तीनां च दारुणम्

मापदमापन्नो मनसाऽचिन्तयद्धरिम् ॥ ५६ ॥
स तु नागवरः श्रीमान्नारायणपरायणः ॥ त
मेव शरणं देवं गतः सर्वात्मना तदा ॥ ५७ ॥
एकाग्रो निगृहीतात्मा विशुद्धेनान्तरात्मना ॥
जन्मजन्मान्तराभ्यसाद्भक्तिमान् गरुडध्वजे॥५८॥
नान्यं देवं महादेवात्पूजयामासकेशवात्॥ दि
ग्बाहुं स्वर्गमूर्द्धानं भूपादं गगनोदरम् ॥ ५९ ॥
आदित्यचन्द्रनयनमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ भू

य बीजाय आर्षेयाय महात्मने॥ अनन्तरा
य चैकाय अव्यक्ताय नमोनमः ॥ ६४ ॥ नमो
गुह्याय गूढाय गुणाय गुणवर्तिने ॥ अतर्क्या
याप्रमेयाय अतुलाय नमोनमः ॥ ६५ ॥ नमः
शिवाय शान्ताय निश्चिन्ताय यशस्विने ॥
सनातनाय पूर्वाय पुराणाय नमोनमः ॥ ६६॥
नमो जगत्प्रतिष्ठाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ न
मोऽस्तु पद्मनाभाय साङ्ख्ययोगोद्भवायच

राय सिंहाय दैत्यनिधनाय चतुर्भुजाय ॥
ब्रह्मेन्द्ररुद्रमुनिचारणसंस्तुताय देवोत्तमाय
वरदाय नमोच्युताय ॥ ७१ ॥ नागेन्द्रदेहश
यनासनसुप्रियाय गोक्षीरहेमशुकनीलघनोप
माय ॥ पीताम्बराय मधुकैटभनाशनाय वि
श्वाय चारुमुकुटाय नमोऽक्षराय ॥ ७२ ॥ ना
भिप्रजातकमलस्थचतुर्मुखाय क्षीरोदकार्णव
निकेतनशोभनाय ॥ नानाविचित्रमुकुटाङ्गद

य मणिकुण्डलभूषणाय कंसान्तकाय शिशुपा
लविनाशनाय ॥ गोवर्धनाय सुरशत्रुनिकृन्त
नाय दामोदराय वरदाय नमो वराय ॥७६॥
ब्रह्मायनाय त्रिदशाधिपाय लोकायनाया
त्मभवोद्भवाय ॥ नारायणायार्तिविनाशनाय
महावराहाय नमस्करोमि ॥ ७७ ॥ कूटस्थम
व्यक्तमचिन्त्यरूपं नरायणं कारणमादिदेवम् ॥
युगान्तशेषं पुरुषं पुराणं तं वासुदेवं शरणं

शरणं प्रपद्ये ॥ ८१ ॥ कार्यक्रियाकारणमप्रमे
यं हिरण्यबाहुं वरपद्मनाभम् ॥ महाबलं वे
दनिधिं सुरोत्तमं व्रजामि विष्णुं शरणं जना
र्दनम् ॥ ८२ ॥ किरीटकेयूरमहार्हनिष्कैरत्य
न्तमालं कृतसर्वगात्रम् ॥ पीताम्बरं काञ्चनभ
क्तिचित्रमालाधरं केशवमभ्युपैमि ॥ ८३ ॥ भ
वोद्भवं वेदविदांवरिष्ठमादित्यचन्द्राग्निवसुप्र
भावम् ॥ योगात्मकं सांख्यविदां वरिष्ठं प्र

भूतानां निर्गुणं परमेश्वरम् ॥ प्रपद्ये मुक्त
संगानां यतीनां परमां गतिम् ॥ ८८ ॥ भग
वन्तं गुणाध्यक्षमक्षरं परमं पदम् ॥ शरणं
शरणार्तानां प्रपद्ये भक्तवत्सलम् ॥ ८९ ॥ त्रि
विक्रमं त्रिलोकेशं सर्वेषां प्रपितामहम् ॥ यो
गात्मानं महात्मानं प्रपद्येऽहं जनार्दनम् ॥
॥ ९० ॥ आदिदेवमजं विष्णुं व्यक्ताव्यक्तं स
नातनम् ॥ नारायणमणीयांसं प्रपद्ये ब्राह्म

णप्रियम् ॥ ९१ ॥ अकूपाराय देवाय नमः
सर्वमहात्मने ॥ प्रपद्ये देवदेवेशमणीयांसम
णोर्यथा ॥ ९२ ॥ लोकत्रयाय चैकाय परतः
परमात्मने ॥ नमःसर्वत्र शिरसे अनन्ताय
महात्मने ॥ ९३ ॥ तमेव परमं देवमृषयो वे
दपारगाः ॥ कीर्त्तयन्ति च यं सर्वे ब्रह्मादी
नां परायणम् ॥ ९४ ॥ नमस्ते पुण्डरीकाक्ष
भक्तानामभयङ्कर ॥ सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु त्रा

हिमां शरणागतम् ॥ ९५ ॥ तावद्भवति मेदुःखं चिन्ता संसारसागरे ॥ यावत्कमलपत्राक्ष न स्मरामि जनार्दनम् ॥ ९६ ॥ भीष्म उवाच ॥ भक्तिं तस्य तु संचिन्त्य नागस्यामोघसंस्तवम् ॥ प्रीतिमानभवद्राजन् श्रुत्वा चक्रगदाधरः ।९७॥ आरुह्य गरुडं विष्णुराजगाम सुरोत्तमः ॥ सान्निध्यं कल्पयामास तस्मिन् सरसि लोकधृक् ॥ ९८ ॥ ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रं च तं ग्राहं च

जलाशयात् ॥ उज्जहाराप्रमेयात्मा तरसा
मधुसूदनः ॥ ९९ ॥ जलस्थं दारयामास ग्राहं
चक्रेण माधवः ॥ मोचयामास नागेन्द्रं पा
शेभ्यः शरणागतम् ॥ १०० ॥ स हि देवलशा
पेन हूहूर्गन्धर्वसत्तमः ॥ ग्राहत्वमगत्कृष्णाद्व
धं प्राप्य दिवं गतः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
कथं शापोद्भवं नाम गन्धर्वाणां महात्ययम् ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण पितामह॥२॥

भीष्म उवाच ॥ इदमप्यपरं गुह्यं राजन् पु
ण्यतमं शृणु ॥ हाहाहूहूरिति ख्यातौ गी
तवाद्यविशारदौ ॥ इति तौ शापितौ तेन दे
वलेन महात्मना ॥ ३ ॥ उर्वशी मेनका रम्भा
तथाचान्येऽप्सरोगणाः ॥ शक्रस्य पुरतो रा
जन् नृत्यन्ते ताः सुमध्यमाः ॥ ४ ॥ ततस्तौ
गायमानौतु गन्धर्वौ राजसद्मनि ॥ अन्यो
न्यं चक्रतुःस्पर्धां शक्रस्य पुरतस्तदा ॥ ५ ॥

"'वयोरुभयोर्मध्ये कः श्रेष्ठो गीतवाद्ययोः॥
वदस्व सुरश्रेष्ठ ज्ञात्वा गीतस्य लक्षणम्
। ६ ॥ गन्धर्वयोर्वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच शतक्र
तुः ॥ युवयोर्गीतवाद्येषु विशेषो नोपलभ्यते
॥ ७ ॥ एक एव मुनिश्रेष्ठो देवलो नामनाम
तः ॥ युवयोः संशयच्छेत्ता भविष्यति न सं
शयः ॥ ८ ॥ ततस्तु तौ शक्रवचो निशम्य प्र
णम्य राजन् शिरसा सुरेश्वरम् ॥ गतौसुहृ

ष्टौ जयकाङ्क्षिणौ तौ यत्राश्रमे तिष्ठति स द्वि
जातिः ॥९॥ ततो दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठं देवलं शं
सितव्रतम् ॥ अभिवाद्य महात्मानं प्रोचतुः
पार्श्वसंस्थितौ ॥ १० ॥ शक्रेण प्रेषितौ देव
त्वत्समीपे द्विजोत्तम ॥ एकस्यच जयं देहि
यत्ते मनसि रोचते ॥११॥ पृथक्चरन्तौ गा
यन्तौ सुचिरं मधुरस्वरम् ॥ नकिंचिद्वदते वा
क्यंमुनिर्मौनस्य धारणात् ॥ १२॥ शृण्वन्नपि

पदं तेषां नकिंचिद्वदते मुनिः ॥ तदा तौ कु
पितौ तस्य देवलस्य महात्मनः ॥ १३ ॥ ऊ
चतुस्तौ तदा वाक्यं गन्धर्वौ कालनोदितौ ॥
मूढोऽयं नाभिजानाति निश्चयं वाद्यगीत
योः ॥ १४ ॥ निशम्यैतद्वचस्तेषां गन्धर्वाणां म
दान्वितम् ॥ क्रोधादुत्थाय विप्रेन्द्र इदं वच
नमब्रवीत् ॥ १५ ॥ एष हूहूर्दुरात्मा तु ग्राह
त्वं यातु मूढधीः ॥ त्वमेव गजराजस्तु भवस्व

गिरिगह्वरे ॥ १६ ॥ ततस्तौ शापितौ तेन दे
वलेन महात्मना ॥ प्रणम्य शिरसा विप्रं गन्ध
र्वाविदमूचतुः ॥ १७ ॥ भूमण्डलगतौ ह्यावां
प्रसादं कुरु सत्तम ॥ निश्चयं वद विप्रेन्द्र ये
न शापाद्विमुच्यतः ॥ १८ ॥ ततस्तौ पुरतो
दृष्ट्वा उभौ शापभयार्दितौ ॥ प्रत्युवाच मुनि
श्रेष्ठो गन्धर्वौ तौ भयान्वितौ ॥ १९ ॥ मेरुपृ
ष्ठे सरो रम्यं बहुवृक्षसमाकुलम् ॥ नाना प

क्षितिनादाढ्यं द्वितीय इव सागरः ॥ २० ॥
तस्मिन्सरोवरे रम्ये नित्यं ग्राहो भविष्यसि ॥
तृषार्तस्तत्र मातङ्गो गमिष्यति न संशयः ।२१॥
तयोर्मध्ये महद्युद्धं भविष्यति सुदारुणम् ॥ ग्रा
हेणाकृष्यमाणस्तु गजः स्तोत्रं करिष्यति ।२२।
तदैव देवदेवेशस्तुष्यते नात्र संशयः ॥ ततो
नारायणः प्रीतः शापतो मोचयिष्यति ॥ २३ ॥
इत्युक्तावृषिणा तेन वरेणैतौ प्रमोदितौ ॥

॥

भीष्म उवाच एवं परावार्तिभृतौ श्रुत्वासीद्भग
वानिह ॥ २४ ॥ श्रीभगवानु वाच ॥ क्रोधोऽपि
वरतुल्योऽयमापदं मां प्रयच्छतु ॥ आपद्वि
मुक्तौ युगपद्गजो गन्धर्व एवच ॥ २५ ॥ गजो
पि मुक्ततां यातः श्रीकृष्णेनविमोचितः॥ तस्म
च्छापाद्विनिर्मुक्तः प्रागिवाविकृतोऽभवत् ॥ २६
तौ च स्वं स्वं वपुः प्राप्य प्रणिपत्य जनार्द
म् ॥ गजो गन्धर्वराजश्च परां निर्वृतिमा

॥ २७ ॥ प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षः शरणाग
तवत्सल ॥ अभवत्तत्र देवेशस्ताभ्यां चैवप्रपू
जितः ॥२८॥ इदं चैव महावाहो देवस्यचप्रभा
पितम् ॥ भजन्तं गजराजंतमवदन्मधुसूद
नः ॥ २९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ये मांवां च स
रश्चैव ग्राहस्य च विदारणम् ॥ गुल्मकीच
कवेणूनां तंच शैलवरं तथा ॥ ३० ॥ अश्व
त्थं भास्करं गङ्गां नैमिषारण्यपुष्करम् ॥

प्रयागं ब्रह्मतीर्थं च दण्डकारण्यमेवच ॥ ३१ ॥
पुराणं रामचरितं भारताख्यानमुत्तमम् ॥ वि
भूतिंविश्वरूपं चस्तवराजमनुस्मृतिम् ॥ ३२ ॥
प्रणवं च कुरुक्षेत्रं गरुडं मेरुपर्वतम् ॥ रूपं
काञ्चनगुल्मानां रूपं मेरोः सुतस्य च ॥ ३३ ॥
ये स्मरिष्यन्ति मनुजाः प्रयताः स्थिरबुद्धयः
दुस्वप्नो नश्यते तेषां सुस्वप्नश्च भविष्यति
॥ ३४ ॥ अनिरुद्धं गजं ग्राहं वासुदेवं मत्

द्युतिम् ॥ संकर्षणं महात्मानं प्रद्युम्नं च त
थैव च ॥ ३५ ॥ मत्स्यं कूर्मं वाराहं च वा
मनं तार्क्ष्यमेवच ॥ नारसिंहं च नागेन्द्रं सृ
ष्टिसंहारकारम् ॥ ३६ ॥ विश्वरूपं हृषीकेशं
गोविन्दं मधुसूदनम् ॥ त्रिदशैर्वन्दितं देवं
दृढभक्तिमनूपमम् ॥ ३७॥ वैकुण्ठं दुष्टदमनं भ
क्तिदं मधुसूदनम् ॥ एतानि प्रातरुत्थाय सं
स्मरिष्यन्ति ये नराः ॥ ३८ ॥ सर्वपापैः प्रमु

॥

ःयन्ते स्वर्गलोकमवाप्नुयुः ॥ भीष्म उवाच ॥
एवमुक्त्वा महाराज गजेन्द्रं मधुसूदनः ।३९।
स्पर्शयामास हस्तेन गजं गंधर्वमेव च ॥ तौच
स्पृष्टौततः सद्यो माल्याम्बरधरावुभौ ॥ ४० ।
तमेव मनसा प्राप्य जग्मतुस्त्रिदशालयम् ।
ततो दिव्यवपुर्भूत्वा हस्तिराट् परमं पद
म् ॥ ४१ ॥ गच्छति स्म महाबाहो नाराय
णपरायणः ॥ ततो नारायणः श्रीमान्मो

यित्वा गजोत्तमम् ॥ ४२ ॥ ऋषिभिस्तूयमा
नोऽत्यर्थैर्वेदगुह्यपदाक्षरैः ॥ ततस्तु भगवा
न्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ॥ ४३ ॥ शङ्खचक्र
गदापाणिरन्तर्धानं युधिष्ठिर ॥ गजेन्द्रमोक्ष
णं दृष्ट्वा सर्वे प्राञ्जलयस्तदा ॥ ४४ ॥ ववन्दि
रे महात्मनं प्रभुं नारायणंपरम् ॥ विस्मयो
त्फुल्लनयनाः प्रजापतिपुरःसराः ॥ ४५ ॥ य
२५ इदं शृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः ॥ प्रा

१० मुयात्परमांसिद्धिं दुःस्वप्नस्तस्य नश्यति॥४६॥
गजेन्द्रमोक्षणं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ श्रा
वयेत्प्रातरुत्थाय दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥४७॥
श्रुतेन हि कुरुश्रेष्ठ स्तुतेन कथितेन च ॥ गजे
न्द्रमोक्षणेनैव सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥ ४८ ॥
मया ते कथितं राजन् पवित्रं पापनाशनम् ।
कीर्त्तयस्व महाबाहो गजेन्द्रस्य महात्मन
॥ ४९ ॥ चरितं पुण्यकर्माणि पुष्कलं वर्द्धं

यशः ॥ प्रीतिमान्पुण्डरीकाक्षो गजं दुःखात्प्र
मुक्तवान् ॥ ५० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एत
च्छ्रुत्वा महाबाहो भारतानां पितामहात् ॥
गजेन्द्रमोक्षणं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
॥ ५१ ॥ भ्रातृभिः सहितः सम्यग् ब्राह्मणैर्वे
दपारगैः ॥ पूजयामास देवेशं पार्श्वस्थं म
धुसूदनम् ॥ ५२ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाः
श्रुत्वा नागस्य मोक्षणम् ॥ ऋषयस्तु महा

भगाःसर्वे प्राञ्जलयस्तदा ॥ ५३ ॥ अजं वरे
ण्यं वरपद्मनाभं महावलं वेदनिधिं सुरोत्त
मम् ॥ तं वेदगुह्यं पुरुषं पुराणं ववन्दिरे वेद
विदां वरिष्ठम् ॥ ५४ ॥ एतत्पुण्यं महाबाहो
जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ दुःस्वप्नदर्शनेघोरे
श्रुत्वा पापात्प्रमुच्यते ॥ ५५ ॥ तस्मात्त्वंहि
महाराज प्रपद्य शरणं हरिम् ॥ विमुक्त
सर्वपापेभ्यः प्राप्स्यसे परमं पदम् ॥ ५६ ।

यदा महाग्राहगृहीतकातरं सुपुष्पिते पद्मवने
महाद्विपम् ॥ विमोक्षयामास गजं जनार्दनः
स्मरामि दुःस्वप्नविनाशनं हरिम् ॥ ५७ ॥ परं
पुराणं परमं पवित्रं पुराणमीशं सुरलोकना
थम् ॥ सुरासुरैरर्चितपादपद्मं सनातनं लो
कगुरुं स्मरामि ॥ ५८ ॥ वरगजशरणाद्विमुक्ति
हेतुं पुरूपतरस्तुतदिव्यदेहगीतम् ॥ सततम
भिपठन्ति ये तु तेषां सुमरणमन्तिककिल्बि

पहंस्यात् ॥५९॥ धर्मदृढबद्धमूलो वेदस्क
ः पुराणशाखाढ्यः ॥ क्रतुकुसुमो मोक्षफ
ो मधुसूदनपादपो जयति ॥ ६० ॥ नमो ब्र
ण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ जगद्धि
ाय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ ६१ ॥
आर्ता विषण्णाः शिथिलाश्च भीताघोरेषु च
व्याधिषु वर्तमानाः ॥ संकीर्त्य नारायणश
ब्दमात्रं विमुक्तदुःखाः सुखिनोभवन्ति ॥ ६२ ॥

वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ॥ आ
दौ मध्ये तथा चान्ते हरिःसर्वत्र गीतये ॥६३॥
एकोऽपिकृष्णस्य कृतःप्रणामो दशाश्वमेधाव
भृथेन तुल्यः ॥ दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृ
ष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥ ६४ ॥ सर्वरत्नमयो
मेरुःसर्वाश्चर्यमयं नभः ॥ सर्वतीर्थमयी गङ्गा
सर्वदेवमयो हरिः ॥ ६५ ॥ आकाशात्पतितं
तोयं यथा गच्छति सागरम् ॥ सर्वदेवनम

स्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥ ६६ ॥ गीता
हस्रनामानि स्तवराजोह्यनुस्मृतिः ॥ गजे
मोक्षणं चैव पञ्च रत्नानि भारते ॥ ६७॥ इ
श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि आनुशास
के दानधर्मेषु गजेन्द्रमोक्षणं नाम शतो
कोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥ श्रीकृष्णार्पणम

संवत् १९५५ सन् १८९८ ॥

इदं पुस्तकं काश्यां चन्द्रप्रभा[illegible]यन्त्रालये [illegible]
[illegible]नुसारेण मुद्रितम् ।
सन् १८८८ ई०

तस्मै कूर्मात्मने नमः ॥ ७८ ॥ एकार्णवे ह्रि
मग्नां तां वाराहं रूपमास्थितः ॥ उद्धार

म्लेच्छांस्तुरगवाहनः ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय
तस्मै कल्क्यात्मने नमः ॥ ८६ ॥ आत्मज्ञान
मिदंज्ञानं ज्ञात्वा पञ्चस्ववस्थितः ॥ यं ज्ञाने
नाधिगच्छन्ति तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥ ८७ ॥
अप्रमेयशरीराय सर्वतोबुद्धिचक्षुषे ॥ अपारा
परिमेयाय तस्मै दिव्यात्मने नमः ॥ ८८ ॥
जटिने दण्डिने नित्यं लम्बोदरशरीरिणे ॥
कमण्डलुनिषङ्गाय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः

नमः ॥ ९३ ॥ विश्वकर्म स्तव
मस्तेऽस्तु विश्वात्मा विश्वसम्भवः ॥ अपव
थभूतानां पञ्चानां परतः स्थितः ॥ ९४ ॥
स्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ॥
स्ते त्रिषु सर्वेषु त्वंहि सर्वमयोनिधिः॥९५॥
स्ते भगवन्विष्णो लोकानां प्रभवाप्ययः ॥
हि कर्त्ता हृषीकेश संहर्ता चापराजितः
॥ तेन पश्यामि भगवन् दिव्येषु त्रिषु १३

षु ॥ तच्च पश्यामि तत्वेन
॥ ९७ ॥

नम इत्येव कृष्णाय प्रणाममकरोत्तदा ॥८॥
अभिगम्य तु योगेन भक्तिं भीष्मस्य माधवः ॥
त्रैलोक्यदर्शनं ज्ञानं दिव्यं दत्वा ययौ हरिः
॥ ९॥ तस्मिन्नुपरते शब्दे ततस्ते ब्रह्मवादि
नः ॥ भीष्मं वाग्भिर्बाष्पकण्ठास्तमानर्चुर्महा
मतिम् ॥ ११० ॥ ते स्तुवंतश्च विप्राग्र्याः के
शवं पुरुषोत्तमम् ॥ भीष्मं च शनकैः सर्वे
प्रशशंसुः पुनः पुनः ॥ ११ ॥ यं योगिनः प्रा

गी० महात्मानौ युधिष्ठिरधनंजयौ ॥१५॥ भीम
१६ नौ यमौ चोभौ रथमेकं समास्थिताः ॥ कृप
युयुत्सुः सूतश्च सञ्जयश्चापरं रथम् ॥ १६
ते रथैर्नगराकारैः प्रयाताः पुरुषर्षभाः ॥
मिघोषेण महता कम्पयन्तो वसुन्धराम्॥१
ततो गिरः पुरुषवरस्तवान्विता द्विजेरित
पथि सुमनाः स सुश्रुवे ॥ कृताञ्जलिं प्रणत
थापरं जनं सकेशिहा मुदितमनाभ्यनन्द

स्त
ाला असुरकुलनिहन्ता प्रीयतां वासुदेवः
२१ ॥ स्तवराजः समाप्तोऽयं विष्णोरद्भुत
कर्मणः ॥ गाङ्गेयेन पुरा गीतो महापातकना
शनः ॥२२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यः संपठेदि
दं स्तोत्रं मम जन्मानुकीर्तनम् ॥ देवलोकम
तिक्रम्य तस्य लोको यथा मम ॥ १२३ ॥ इति
श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि भीष्मयुधिष्ठि
रसंवादे भीष्मस्तवराजः समाप्तः ॥ ॥

॥ इति भीष्मस्तवराज-
समाप्तः॥

अथ अनुस्मृति-
प्रारम्भः ॥

अ० इदमव महाप्राज्ञ पृष्टवांश्च पितामहम्
१ भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥४
युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ स
शास्त्रविशारद ॥ प्रयाणकाले किं चिन्त्यं मु
क्षोस्तत्त्वचिन्तने ॥ ५ ॥ किंनु स्मरन् कुरु
ष्ठ मरणे पर्युपस्थिते ॥ प्राप्नुयां परमां
द्धिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥६॥ भीष्म उवाच

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथानुस्मृतिप्रारम्भः ॥
शतानीक उवाच ॥ महामते महाप्राज्ञ सर्व
शास्त्रविशारद ॥ प्रक्षीणकर्मबन्धस्तु पुरुषो
द्विजसत्तम ॥ १॥ सततं किं जपेज्जाप्यं विबु
धः किमनुस्मरन् ॥ मरणे यज्जपेज्जाप्यं यं
च भावमनुस्मरन् ॥ २ ॥ यं च ध्यात्वा द्विज
श्रेष्ठ पुरुषो मृत्युमागतः ॥ परं पदमवाप्नोति
तन्मे वद महामुने ॥ ३ ॥ शौनक उवाच ॥

जपेन्नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ॥ कथं जपे
त्सदाध्यायेद्ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥ ११ ॥
भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा च देवो देवर्षेर्वाक्यं
वाक्यविशारदः ॥ प्रोवाच भगवान्विष्णुर्नार
दाय च धीमते ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्त
ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम् ॥
मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ।१३।
यामतीत्य प्रयाणे तुमद्भावायोपपद्यते ॥ ओं

प्रसीदतु ॥ ३३ ॥ योगावास नमस्तुभ्यं सर्वा
ास वरप्रद ॥ हिरण्यगर्भ यज्ञाङ्ग पञ्चगर्भ
नमोस्तु ते ॥ ३४ ॥ चतुर्मूर्ते परं धाम लक्ष्म्या
वास सदाच्युत ॥ शब्दादिवास नान्योऽसि
ासुदेव प्रधानकृत् ॥ ३५ ॥ अजः संगमनः
ार्थी ह्यमूर्तिर्विश्वमूर्तिधृक् ॥ श्रीः कीर्तिः
ञ्चकालज्ञो नमस्ते ज्ञानसागर ॥ ३६ ॥ अ
क्ताद्व्यक्तमुत्पन्नमव्यक्ताद्यः परात्परः ॥ य ५

ध्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच ॥ हूयते च पुनर्द्वा
भ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३० ॥ शमीगर्भ
स्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः ॥ रिपुग
र्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥३१॥
अग्निसोमार्कताराणांब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनाम्॥
यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु
॥ ३२ ॥ पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मक्रि
या फलम् ॥ गुणाकारः स मे बभ्रूर्वासुदेवः

स्मात्परतरं नास्ति तमस्मि शरणं गतः ॥३७॥
चिन्तयन्तो ह्यजं नित्यं ब्रह्मेशानादयः सुराः ॥
निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः
॥ ३८ ॥ जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यान
परायणाः ॥ यं प्राप्य न निवर्तन्ते तमस्मि
शरणं गतः ॥ ३९ ॥ एकांशेन जगत्कृत्स्नमव
ष्टभ्य स्थितः प्रभुः ॥ अग्राह्यो निर्गुणो नित्य
स्तमस्मि शरणं गतः ॥ ४० ॥ सोमार्काग्निम

नाग्निदग्धकर्माणस्त्वां विशन्ति
मनस्विनः ४८ ॥ अशरीरं शरीरस्थं समं स
र्वेषु देहिषु ॥ पापपुण्यविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां
पर्युपासते ॥ ४९ ॥ अव्यक्तबुद्ध्यहङ्कारमनोभू
तेन्द्रियाणि च ॥ त्वयि तानि च तेषु त्वं नतेषु
त्वं न तानि ते ॥५०॥ एकत्वाय च नानन्यं ये वि
यान्ति ते परम् ॥ समत्वमिह काङ्क्षन्ति भ
क्त्या वै नान्यचेतसा ॥५१॥ चराचरमिदं सर्वं

त्मा प्रसीदतु ॥ ४४ ॥ साङ्ख्ययोगाश्च ये चा
न्ये सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ यं विदित्वा विमु
च्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ॥ ४५ ॥ अतीन्द्रि
य नमस्तुभ्यं लिङ्गैर्व्यक्तैर्न मीयते ॥ ये च
त्वां नाभिजानन्ति तमस्मि शरणं गतः ॥ ४६ ॥
कामक्रोधविनिर्मुक्ता रागद्वेषविवर्जिताः ॥
अनन्यभक्ता न जानन्ति न पुनर्नारका जनाः
॥ ४७ ॥ एकान्तिनो हि निर्द्वन्द्वा निराशाः कर्म

विषयैरिन्द्रियैश्चापि न मे भूयः समाग
नः ॥ ईश्वरोऽसि जगन्नाथ किमतः परमुच्यते
॥ ५६ ॥ भक्तानां यद्धितं देव तत्ते हि त्रिदशे
श्वर ॥ पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनं
लम् ॥ ५७ ॥ रूपं हुताशने यातु स्पर्शो मे
यातु मारुते ॥ श्रोत्रमाकाशमभ्येतु मनो वै
कारिकं पुनः ॥ ५८ ॥ इन्द्रियाणि गुणान्या
न्तु स्वेषु स्वेषु च योनिषु ॥ पृथिवी यातु

भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥ त्वयि तन्तौ च तत्प्रोतं
सूत्रे मणिगणा इव ॥ ५२ ॥ स्रष्टा भोक्तासि कू
टस्थो ह्यचिन्त्यः सर्वसंज्ञितः ॥ अकर्ताहेतुर
हितः पृथगात्मा व्यवस्थितः ॥ ५३ ॥ न मे भूतेषु
संयोगो न भूतित्वं गुणातिगे ॥ अहङ्कारेण बु
द्ध्या वा न मे योगस्त्रिभिर्गुणैः ॥ ५४ ॥ न मे
धर्मो ह्यधर्मो वा नारम्भो जन्म वा पुनः ॥ जरा
मरणमोक्षार्थं त्वां प्रपन्नोऽस्मि सर्वगम् ॥ ५५ ॥

कीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥६३॥
नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ त्व
द्बुद्धिस्त्वद्गतप्राणास्त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ॥६४॥
त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्यवस्थि
ते ॥ पूर्वदेहकृताये मे व्याधयः प्रविशन्तु मा
म् ॥ ६५ ॥ अर्दयन्तु च मा दुःखान्यृणं मे
प्रतिमुच्यताम् ॥ अनुध्येयोऽसि मे देव न मे
जन्मभवेत्पुनः ॥ ६६ ॥ अस्माद्ब्रवीमि कर्माणि

सलिलमापोऽग्निमनलोऽनिलम् ॥ ५९ ॥ वा
युराकाशमभ्येतु मनश्चाकाशमेव च ॥ अ
हङ्कारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ॥ ६० ॥
अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥ प्र
धानं प्रकृतं यातु गुणसाम्ये व्यवस्थिते ॥ ६१ ॥
विसर्गः सर्वकरणैर्गुणभूतैश्च मे भवेत् ॥ स
त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ॥ ६२ ॥
नैष्कैवल्यं पदं देव काङ्क्षेऽहं ते परंतप ॥ ए

आत्मबुद्धीन्द्रियं पश्येद्बुद्ध्याबुद्धेः परात्पर
म् ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमा
त्मना ॥ ७१ ॥ ततो बुद्धेः परं बुद्ध्वा लभते न
पुनर्भवम् ॥ ममायमिति तस्याहं येन सर्व
मिदं ततम् ॥ ७२ ॥ आत्मन्यात्मनि संयोज्य
परात्मानमनुस्मरेत् ॥ नमो भगवते तस्मै दे
हिनां परमात्मने ॥ ७३ ॥ नारायणाय भक्ता
य एकनिष्ठाय शाश्वते ॥ हृदि स्थाय च भू

ऋणं मे न भवेदिति ॥ उपतिष्ठन्तु मां सर्वे
व्याधयः पूर्वसञ्चिताः ॥ ६७ ॥ अनृणो गन्तु
मिच्छामि तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ अहं भगव
तस्तस्य मम वासः सनातनः ॥ ६८॥ तस्याहं न
प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ कर्मेन्द्रिया
णि संयम्य पञ्चभूतेन्द्रियाणि च ॥ ६९ ॥ दशे
न्द्रियाणि मनसि अहङ्कारं तथामनः ॥ अह
ङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ॥७०॥

ह्वन् बलिं ददत् ॥ ज्वलदग्निं स्मरेद्यो मां
भते परमां गतिम् ॥ ७८ ॥ यज्ञो दानं तप
चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ यज्ञं दानं
पस्तस्मात्कुर्याद्रागविवर्जितः ॥ ७९ ॥ पौ
र्णमास्याममायां च द्वादश्यां च तथैव च ॥
ावयेच्छ्रद्दधानश्च मद्भक्तश्च विशेषतः ॥
८० ॥ नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः श्रद्धया
न्वितः ॥ तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्वपाकस्या

तानां सर्वेषां च महात्मने ॥ ७४ ॥ इमामनु
स्मरन्दिव्यां वैष्णवीं पापनाशिनीम् ॥ स्वप
न्विबुध्य च पठेद्यत्नेन च समभ्यसेत् ॥ ७५ ॥
मरणे समनुप्राप्ते यदेकं मामनुस्मरेत् ॥
अपि पाप समाचारः सयातिपरमां गतिम्
॥ ७६ ॥ यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपः
क्रियाः ॥ कुर्वन्फलमवाप्नोति पुनरावर्तनं च
तत् ॥ ७७ ॥ अभ्यर्चयन् पितृन्देवान्पठन्

भयापहम् ॥ अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं प्राप्स्य
से च पदं मम ॥ ८५ ॥ अश्वमेधसहस्रैश्च
वाजपेयशतैरपि ॥ नासौ पदमवाप्नोति मद्भ
क्तैर्यदवाप्यते ॥ ८६ ॥ भीष्म उवाच ॥ हरेः
पृष्टं पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ॥ यदुवा
च ततः शम्भुस्तदुक्तं समनुव्रतः ॥ ८७ ॥ त्वम
प्येकमना भूत्वा ध्याहि ध्येयं गुणाधिकम् ॥
भजस्व सर्वभावेन परमात्मानमव्ययम् ॥ ८८ ॥

पि नारद ॥ ८१ ॥ किं पुनर्ये भजन्ते मां सा
धका विधिपूर्वकम् ॥ श्रद्धावन्तो यतात्मा
नस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ८२ ॥ कर्माण्या
द्यन्तवन्तीह मद्भक्तोऽनन्तमश्नुते ॥ मामेव
तस्माद्देवर्षे ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥ ८३ ॥
अज्ञानां चैव यो ज्ञानं दद्याद्धर्मोपदेशतः ॥
कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेनतुल्यं च तत्फ
लम् ॥ ८४ ॥ तस्मात्प्रदेयंसाधुभ्यो जपं वन्ध

यो नित्यं ध्यायते देवं नारायणमनन्यधीः
॥ ९२ ॥ ये नृशंसा दुरात्मानः पापाचाररता
स्तथा ॥ तेपि यान्ति परं स्थानं नारायण
परायणाः ॥ ९३ ॥ अनन्यया मन्दबुद्ध्या प्र
तिभाति दुरात्मनाम् ॥ कुतर्काज्ञानदृष्टीनां
विभ्रान्तेन्द्रियवर्त्मनाम् ॥ ९४ ॥ नमो नारा
यणायेति ये विदुर्ब्रह्मशाश्वतम् ॥ अन्तकाले
जपाद्यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ९५ ॥

श्रुत्वैवं नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणोदि
तम् ॥ अत्यन्तं भक्तिमान्देवमेकान्तित्वमुपे
यिवान् ॥ ८९ ॥ नारायणमृषिं देवं दशवर्षा
एयनन्यभाक् ॥ इमं जपित्वा चाप्नोति तद्वि
ष्णोः परमं पदम् ॥ ९० ॥ किं तस्य बहुभि
र्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्व्रतैः ॥ नमो नाराय
णायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ ९१ ॥ किं त
स्यदानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः ॥

स्त यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः ॥ श्व
पचोऽपि नरः कर्तुं क्षमस्तावन्न किल्बिषम्
। ९९ ॥ न तावत्पापमस्तीह यावन्नामाहृ
तं हरेः ॥ अतिरेकभयादाहुः प्रायश्चित्तान्त
रं वृथा ॥१००॥ गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्र
सूर्यादयो ग्रहाः ॥ अद्यापि न निवर्तन्ते द्वाद
शाक्षरचिन्तकाः ॥१॥ न वासुदेवात्परमस्ति
मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम् ॥ न

आचारहीनोऽपि मुनिप्रवीर भक्त्या विही
नोऽपि विनिन्दितोऽपि ॥ किं तस्य नारा
यणशब्दमात्रो विमुक्तपापो यिधातेऽच्युतां
गतिम् ॥ ९६ ॥ कान्तारं वनदुर्गेषु कृच्छ्रेष्वा
पत्सुसंयुगे ॥ दस्युभिः सन्निरुद्धश्च नामभि
मां प्रकीर्तयेत् ॥ ९७ ॥ ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु
तपोध्यानसमाधिभिः ॥ नराणां क्षीणपापा
नां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥ ९८ ॥ नाम्नोऽ

॥ इति अनुस्मृति-
समाप्ता ॥

वासुदेवात्परमस्ति दैवतं तं वासुदेवं प्रण
मन्नसीदति ॥ २ ॥ इमां रहस्यां परमामनु
स्मृतिं योधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकीम् ॥
विहाय पापं विनिमुच्य सङ्कटात् स वीतरा
गो विचरेन्महीमिमाम् ॥ ३ ॥ इति श्रीमन्म
हाभारते शतसाहस्र्यां संहितायामानुशास
निके पर्वणि दानधर्मे श्रीविष्णोर्दिव्यमनुस्मृ
तिस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इति अनुस्मृति-
समाप्ता ॥

अथ गजेन्द्रमोक्ष-
प्रारम्भः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्री गजेन्द्रमोक्ष
प्रारम्भः ॥ शतानीक उवाच ॥ मयाहि दे
वदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ श्रुताःसम्भूत
यः सर्वा गदतस्तव सुव्रत ॥ १ ॥ यदि प्रस
न्नो भगवाननुग्राह्योऽस्मि वा यदि ॥ तदहं
श्रोतुमिच्छामि नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ २ ॥
स्वप्नादिषु महाभागदृश्यन्ते ये शुभाशुभाः ॥
फलानि च प्रयच्छन्ति तद्गुणान्येव भार्गव

वो न भूतो न भविष्यति ॥ एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान् साधयाम्यहम् ॥ ११ ॥ किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्यहुभिर्व्रतैः ॥ नमो नारायणेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ १२ ॥ जज्ञे बहुज्ञं परमत्युदारं यं द्वीपमध्ये सुतमात्मवन्तम् ॥ पराशराद्गन्धवती महर्षेस्तस्मै नमोऽज्ञानतमोनुदाय ॥१३॥ नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ॥ यस्य प्रसादाद्वक्ष्यामि ना

उवाच ॥ दुःस्वप्नदर्शनं घोरमवेक्ष्य भरतर्ष
भ ॥ प्रयतः किं जपेज्जाप्यं विबुधः किमनुस्म
रेत् ॥१८॥ कस्यकुर्यान्नमस्कारं प्रातरुत्थाय
मानवः ॥ किंच ध्यायेत सततं कः पूज्यो वा
भवेत्सदा ॥१९॥ पितामहप्रसादेन बुद्धिभे
दो भवेन्न मे ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि ब्रूहि नो
वदतां वर ॥२०॥ भीष्म उवाच ॥ शृणुराज
न्महाबाहो वर्णयिष्ये हि शान्तिदम् ॥ दुः

ान्धर्वैः किन्नरैर्यक्षैः सिद्धचारणपन्नगैः ॥२५॥
मृगैः शाखामृगैः सिंहैर्मातङ्गैश्च सदामदैः ॥
मृकद्वीपिवराहाद्यैर्वृतगात्रो विराजते ॥२६॥
पुन्नागैः कर्णिकारैश्च सुबिल्वैर्दिव्यपाटलैः ॥
चूतनिम्बकदम्बैश्च चन्दनागरुचम्पकैः ॥२७॥
शालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्चार्जुनैस्तथा॥
बकुलैःकुन्दपुष्पैश्चसरलैर्देवदारुभिः ॥ २८॥
मन्दारकुसुमैश्चान्यैः पारिजातैश्चसर्वतः ॥

स्वप्नदर्शने जाप्यं यद्वै नित्यं समाहितैः ॥२१॥
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्॥ग
जेन्द्रमोक्षणं पुण्यं कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥२२॥
सर्वरत्नमयः श्रीमांस्त्रिकूटो नाम पर्वतः ॥
सुतः पर्वतराजस्य सुमेरोर्भास्करद्युतेः ॥२३॥
क्षीरोदजलवीच्यग्रैर्धौतामलशिलातलः ॥ उ
त्थितः सागरं भित्त्वा देवर्षिगणसेवितः ॥२४॥
अप्सरोभिः परिवृतः श्रीमान्प्रस्रवणाकुलः ॥

वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यतेजोभिर्भासयन्नभः ॥ ३३ ॥
तृतीयं ब्रह्मसदनं प्रकृष्टं शृङ्गमुत्तमम् ॥ अ
त्यद्भुतं महासानुंविचित्रसरसद्रुमम् ॥ ३४ ॥
विद्याधरपुरं तत्र हेमप्राकारतोरणम्॥तरु
णादित्यसङ्काशं तप्तकाञ्चनसन्निभम् ॥३५॥ वा
लस्फटिकसोपानं वैडूर्यसुशिलातलम् ॥ जा
म्बूनदमहद्दिव्यं नानारत्नोपशोभितम् ॥३६॥
अप्सरोगणसङ्कीर्णं सिद्धगन्धर्वसेवितम्॥पद्

एवं बहुविधैर्वृक्षैःशोभितः समलङ्कृतः ॥२९॥
नानाधात्वङ्कितैः शृङ्गैः प्रस्रवद्भिःसमन्ततः ॥
जीवजीवकसंघुष्टं चकोरशिखिनादितम्॥३०॥
पद्मरागसमप्रख्यंज्वालापुञ्जमिवोत्थितम्॥
तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं सेवते यद्दिवाकरः ॥३१॥
नानापुष्पैःसमाकीर्णं नानागन्धैःसमाकुलम्॥
द्वितीयं राजतं शृङ्गं सेवते यन्निशाकरः ॥३२॥
पाण्डुराम्बुदसङ्काशं तुषाराचलसन्निभम् ॥

तपत्रैः काञ्चनैश्च कमलैः समलङ्कृ...
४९ ॥ पत्रैर्मरकतप्रख्यैः पुष्पैः का...
...कीचकवेणूनां समन्तात्परि...
...अत्यद्भुतं मेघास्थानं वि...
...म् ॥ शतयोजनविस्तीर्णं ...
मायतम् ॥४३॥ पञ्चयोजनमूर्द्धानं सर...
माणतः ॥ हिमस्वगन्धोदकं राजत् सु...
मृतोपमम् ॥ ४४ ॥ त्रैलोक्यपङ्कजप्रथं ...

मदस्रावी जलाकाङ्क्षी पादचारीव पर्वतः ॥
वासयन्मदगन्धेन महानैरावतोपमः ॥ ४९ ॥
गजो ह्यञ्जनसङ्काशो मदाच्चलितलोचनः ॥ तृ
षितः पातुकामोऽसाववतीर्णो महाह्रदे ॥५०॥
पिबतस्तस्य तत्तोयं ग्राहः समुपपद्यत ॥ स
लीनः पङ्कजवने यूथमध्यगतः करी ॥ ५१ ॥
गृहीतस्तेनरौद्रेण ग्राहेणाव्यक्तमूर्तिना ॥ प
श्यन्तीनां करेणूनां क्रोशन्तीनां च दारुणम्

मदस्रावी जलाकाङ्क्षी पादचारीव पर्वतः ॥
वासयन्मदगन्धेन महानैरावतोपमः ॥ ४९ ॥
गजो ह्यञ्जनसङ्काशो मदाच्चलितलोचनः ॥ तृ
षितः पातुकामोऽसाववतीर्णो महाह्रदे ॥५०॥
पिबतस्तस्य तत्तोयं ग्राहः समुपपद्यत ॥ स
लीनः पङ्कजवने यूथमध्यगतः करी ॥ ५१ ॥
गृहीतस्तेनरौद्रेण ग्राहेणाव्यक्तमूर्तिना ॥ प
श्यन्तीनां करेणूनां क्रोशन्तीनां च दारुणम्

॥ ५२ ॥ नीयते पङ्कजवने ग्राहेणातिबलीय
सा ॥ गजश्चाकर्षते तीरं ग्राहश्चाकर्षते ज
लम् ॥ ५३ ॥ तयोरासीन्महद्युद्धं दिव्यवर्षस
हस्रकम् ॥ दारुणैः संयुतः पाशैर्निष्प्रयत्न
गतिः कृतः ॥ ५४ ॥ वेष्ट्यमानः सघोरैस्तु पा
शैर्नागो दृढैस्तथा ॥ विस्फूर्य च यथाश
क्त्या विक्रोशंस्तु महारवान् ॥ ५५ ॥ व्यथि
तः स निरुत्साहो गृहीतोघोरकर्मणा ॥ पर

मापदमापन्नो मनसाऽचिन्तयद्धरिम् ॥ ५६ ॥
स तु नागवरः श्रीमान्नारायणपरायणः ॥ त
मेव शरणं देवं गतः सर्वात्मना तदा ॥ ५७ ॥
एकाग्रो निगृहीतात्मा विशुद्धेनान्तरात्मना ॥
जन्मजन्मान्तराभ्यसाद्भक्तिमान् गरुडध्वजे ॥ ५८ ॥
नान्यं देवं महादेवात्पूजयामासकेशवात् ॥ दि
ग्बाहुं स्वर्गमूर्द्धानं भूपादं गगनोदरम् ॥ ५९ ॥
आदित्यचन्द्रनयनमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ भू

य बीजाय आर्षेयाय महात्मने॥ अनन्तरा
य चैकाय अव्यक्ताय नमोनमः ॥ ६४ ॥ नमो
गुह्याय गूढाय गुणाय गुणवर्तिने ॥ अतर्क्या
याप्रमेयाय अतुलाय नमोनमः ॥ ६५ ॥ नमः
शिवाय शान्ताय निश्चिन्ताय यशस्विने ॥
सनातनाय पूर्वाय पुराणाय नमोनमः ॥ ६६॥
नमो जगत्प्रतिष्ठाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ न
मोऽस्तु पद्मनाभाय साङ्ख्ययोगोद्भवायच

राय सिंहाय दैत्यनिधनाय चतुर्भुजाय ॥
ब्रह्मेन्द्ररुद्रमुनिचारणसंस्तुताय देवोत्तमाय
वरदाय नमोच्युताय ॥ ७१ ॥ नागेन्द्रदेहश
यनासनसुप्रियाय गोक्षीरहेमशुकनीलघनोप
माय ॥ पीताम्बराय मधुकैटभनाशनाय वि
श्वाय चारुमुकुटाय नमोऽक्षराय ॥ ७२ ॥ ना
भिप्रजातकमलस्थचतुर्मुखाय क्षीरोदकार्णव
निकेतनशोभनाय ॥ नानाविचित्रमुकुटाङ्गद

य मणिकुण्डलभूषणाय कंसान्तकाय शिशुपा
लविनाशनाय ॥ गोवर्धनाय सुरशत्रुनिकृन्त
नाय दामोदराय वरदाय नमो वराय ॥७६॥
ब्रह्मायनाय त्रिदशाधिपाय लोकायनाया
त्मभवोद्भवाय ॥ नारायणायार्तिविनाशनाय
महावराहाय नमस्करोमि ॥७७॥ कूटस्थम
व्यक्तमचिन्त्यरूपं नरायणं कारणमादिदेवम्॥
युगान्तशेषं पुरुषं पुराणं तं वासुदेवं शरणं

शरणं प्रपद्ये ॥ ८१ ॥ कार्यक्रियाकारणमप्रमे
यं हिरण्यबाहुं वरपद्मनाभम् ॥ महाबलं वे
दनिधिं सुरोत्तमं व्रजामि विष्णुं शरणं जना
र्दनम् ॥ ८२ ॥ किरीटकेयूरमहार्हनिष्कैरत्य
न्तमालं कृतसर्वगात्रम् ॥ पीताम्बरं काञ्चनभ
क्तिचित्रमालाधरं केशवमभ्युपैमि ॥ ८३ ॥ भ
वोद्भवं वेदविदांवरिष्ठमादित्यचन्द्राग्निवसुप्र
भावम् ॥ योगात्मकं सांख्यविदां वरिष्ठं प्र

णानां निर्गुणं परमं ... ॥ ८८ ॥ ...
गानां यतीनां परमां गतिम् ॥ ८८ ॥ ...
ानानां यतीनां परमां गतिम् ॥ शरणं
न्तं गुणाध्यक्षमक्षरं परमं पदम् ॥ ८९ ॥ त्रि
शरणार्तानां प्रपद्ये भक्तवत्सलम् ॥ यो
विक्रमं त्रिलोकेशं सर्वेषां प्रपितामहम् ॥
गात्मानं महात्मानं प्रपद्येऽहं जनार्दनम् ॥
॥ ९० ॥ आदिदेवमजं विष्णुं व्यक्ताव्यक्तं स
नातनम् ॥ नारायणमणीयांसं प्रपद्ये ब्राह्म

हिमां शरणागतम् ॥ ९५ ॥ तावद्भवति मेदुःखं
चिन्ता संसारसागरे ॥ यावत्कमलपत्राक्षं न
स्मरामि जनार्दनम् ॥ ९६ ॥ भीष्म उवाच ॥
भक्तिं तस्य तु संचिन्त्य नागस्यामोघसंस्तवम् ॥
प्रीतिमानभवद्राजन् श्रुत्वा चक्रगदाधरः ।९७।
आरुह्य गरुडं विष्णुराजगाम सुरोत्तमः ॥ सा
न्निध्यं कल्पयामास तस्मिन् सरसि लोकध
क् ॥ ९८ ॥ ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रं च तं ग्राहं च

णप्रियम् ॥ ९१ ॥ अकूपाराय देवाय नमः
सर्वमहात्मने ॥ प्रपद्ये देवदेवेशमणीयांसम
णोर्यथा ॥ ९२ ॥ लोकत्रयाय चैकाय परतः
परमात्मने ॥ नमःसर्वत्र शिरसे अनन्ताय
महात्मने ॥ ०३ ॥ तमेव परमं देवमृषयो वे
दपारगाः ॥ कीर्त्तयन्ति च यं सर्वे ब्रह्मादी
नां परायणम् ॥ ९४ ॥ नमस्ते पुण्डरीकाक्ष
भक्तानामभयङ्कर ॥ सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु त्रा

भीष्म उवाच ॥ इदमप्यपरं गुह्यं राजन् पु
ण्यतमं शृणु ॥ हाहाहूहूरिति ख्यातौ गी
तवाद्यविशारदौ ॥ इति तौ शापितौ तेन दे
वलेन महात्मना ॥ ३ ॥ उर्वशी मेनका रम्भा
तथाचान्येऽप्सरोगणाः ॥ शक्रस्य पुरतो रा
जन् नृत्यन्ते ताः सुमध्यमाः ॥ ४ ॥ ततस्तौ
गायमानौतु गन्धर्वौ राजसद्मनि ॥ अन्यो
न्यं चक्रतुःस्पर्धां शक्रस्य पुरतस्तदा ॥ ५ ॥

जलाशयात् ॥ उज्जहाराप्रमेयात्मा तरसा
मधुसूदनः ॥ ९९ ॥ जलस्थं दारयामास ग्राहं
चक्रेण माधवः ॥ मोचयामास नागेन्द्रं पा
शेभ्यः शरणागतम् ॥ १०० ॥ स हि देवलशा
पेन हूहूर्गन्धर्वसत्तमः ॥ ग्राहत्वमगत्कृष्णाद्व
धं प्राप्य दिवं गतः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
कथं शापोद्भवं नाम गन्धर्वाणां महात्यम् ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण पितामह ॥२॥

ष्टौ जयकाङ्क्षिणौ तौ यत्राश्रमे तिष्ठति स द्वि
जातिः ॥९॥ ततो दृष्ट्वा मुनिश्रेष्ठं देवलं शं
सितव्रतम् ॥ अभिवाद्य महात्मानं प्रोचतुः
पार्श्वसंस्थितौ ॥ १० ॥ शक्रेण प्रेषितौ देव
त्वत्समीपे द्विजोत्तम ॥ एकस्यच जयं देहि
यत्ते मनसि रोचते ॥११॥ पृथक्चरन्तौ गा
यन्तौ सुचिरं मधुरस्वरम् ॥ नकिंचिद्वदते वा
क्यंमुनिर्मौनस्य धारणात् ॥ १२॥ शृण्वन्नपि

ावयोरुभयोर्मध्ये कः श्रेष्ठो गीतवाद्ययोः॥
वदस्व सुरश्रेष्ठ ज्ञात्वा गीतस्य लक्षणम्
॥ ६ ॥ गन्धर्वयोर्वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच शतक्र
तुः ॥ युवयोर्गीतवाद्येषु विशेषो नोपलभ्यते
॥ ७ ॥ एक एव मुनिश्रेष्ठो देवलो नामनाम
तः ॥ युवयोः संशयच्छेत्ता भविष्यति न सं
शयः ॥ ८ ॥ ततस्तु तौ शक्रवचो निशम्य प्र
णम्य राजन् शिरसा सुरेश्वरम् ॥ गतौसुहृ

गिरिगह्वरे ॥ १६ ॥ ततस्तौ शापितौ तेन दे
वलेन महात्मना ॥ प्रणम्य शिरसा विप्रं गन्ध
र्वाविदमूचतुः ॥ १७ ॥ भूमण्डलगतौ ह्यावां
प्रसादं कुरु सत्तम ॥ निश्चयं वद विप्रेन्द्र ये
न शापाद्विमुच्यतः ॥ १८ ॥ ततस्तौ पुरतो
दृष्ट्वा उभौ शापभयार्दितौ ॥ प्रत्युवाच मुनि
श्रेष्ठो गन्धर्वौ तौ भयान्वितौ ॥ १९ ॥ मेरुपृ
ष्ठे सरो रम्यं बहुवृक्षसमाकुलम् ॥ नाना प

पदं तेषां नकिंचिद्वदते मुनिः ॥ तदा तौ कु
पितौ तस्य देवलस्य महात्मनः ॥ १३ ॥ ऊ
चतुस्तौ तदा वाक्यं गन्धर्वौ कालनोदितौ ॥
मूढोऽयं नाभिजानाति निश्चयं वाद्यगीत
योः ॥१४॥ निशम्यैतद्वचस्तेषां गन्धर्वाणां म
दान्वितम् ॥ क्रोधादुत्थाय विप्रेन्द्र इदं वच
नमब्रवीत् ॥ १५॥ एष हूहूर्दुरात्मा तु ग्राह
त्वं यातु मूढधीः ॥ त्वमेव गजराजस्तु भवस्व

भीष्म उवाचएवं परावार्तिभृतो श्रुत्वासीद्गग मै
वानिह ॥२४॥ श्रीभगवानु वाच ॥ क्रोधोऽपि
वरतुल्योऽयमापदं सां प्रयच्छतु ॥ आपद्वि
मुक्तो युगपद्गजो गन्धर्व एवच ॥२५॥ गजो
पि मुक्ततां यातः श्रीकृष्णेनविमोचितः॥तस्मा
च्छापाद्विनिर्मुक्तः प्रागिवाविकृतोऽभवत्॥२६॥
तौ च स्वं स्वं वपुः प्राप्य प्रणिपत्य जनार्दन
म् ॥ गजो गन्धर्वराजश्च परां निर्वृतिमाग

क्षिनिनादाढ्यं द्वितीय इव सागरः ॥ २० ॥
तस्मिन्सरोवरे रम्ये नित्यं ग्राहो भविष्यसि ॥
तृषार्तस्तत्र मातङ्गो गमिष्यति न संशयः ।२१॥
तयोर्मध्ये महद्युद्धं भविष्यति सुदारुणम् ॥ ग्रा
हेणाकृष्यमाणस्तु गजः स्तोत्रं करिष्यति ।२२।
तदैव देवदेवेशस्तुष्यते नात्र संशयः ॥ ततो
नारायणः प्रीतः शापतो मोचयिष्यति ॥ २३ ॥
इत्युक्तावृषिणा तेन वरेणौतौ प्रमोदितौ ॥

प्रयागं ब्रह्मतीर्थं च दण्डकारण्यमेवच ॥ ३१ ॥
पुराणं रामचरितं भारताख्यानमुत्तमम् ॥ वि
भूतिंविश्वरूपं चस्तवराजमनुस्मृतिम् ॥ ३२ ॥
प्रणवं च कुरुक्षेत्रं गरुडं मेरुपर्वतम् ॥ रूपं
काञ्चनगुल्मानां रूपं मेरोः सुतस्य च ॥ ३३ ॥
ये स्मरिष्यन्ति मनुजाः प्रयताः स्थिरबुद्धयः॥
दुस्वप्नो नश्यते तेषां सुस्वप्नश्च भविष्यति
॥ ३४ ॥ अनिरुद्धं गजं ग्राहं वासुदेवं महा

॥ २७॥ प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षः शरणाग
तवत्सल॥ अभवत्तत्र देवेशस्ताभ्यां चैवप्रपू
जितः ॥२८॥ इदं चैव महाबाहो देवस्यचप्रभा
पितम् ॥ भजन्तं गजराजंतमवदन्मधुसूद
नः ॥२९॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ये मांवां च स
रश्चैव ग्राहस्य च विदारणम् ॥ गुल्मकीच
कवेणूनां तंच शैलवरं तथा ॥ ३० ॥ अश्व
त्थं भास्करं गङ्गां नैमिषारण्यपुष्करम् ॥

० च्यन्ते स्वर्गलोकमवाप्नुयुः ॥ भीष्म उवाच
२० एवमुक्त्वा महाराज गजेन्द्रं मधुसूदनः ।३
स्पर्शयामास हस्तेन गजं गंधर्वमेव च ॥ तौ
स्पृष्टौततः सद्यो माल्याम्बरधरावुभौ ॥ ४
तमेव मनसा प्राप्य जग्मतुस्त्रिदशालय
ततो दिव्यवपुर्भूत्वा हस्तिराट् परमं
म् ॥ ४१ ॥ गच्छति स्म महाबाहो ना
णपरायणः ॥ ततो नारायणः श्रीमा

द्युतिम् ॥ संकर्षणं महात्मानं प्रद्युम्नं च त
थैव च ॥ ३५ ॥ मत्स्यं कूर्मं वाराहं च वा
मनं तार्क्ष्यमेवच ॥ नारसिंहं च नागेन्द्रं सृ
ष्टिसंहारकारम् ॥ ३६ ॥ विश्वरूपं हृषीकेशं
गोविन्दं मधुसूदनम् ॥ त्रिदशैर्वन्दितं देवं
दृढभक्तिमनूपमम् ॥ ३७॥ वैकुण्ठं दुष्टदमनं भ
क्तिदं मधुसूदनम् ॥ एतानि प्रातरुत्थाय सं
स्मरिष्यन्ति ये नराः ॥ ३८ ॥ सर्वपापैः प्रमु

पुयात्परमांसिद्धिं दुःस्वप्नस्तस्य नश्यति॥४६
गजेन्द्रमोक्षणं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम्॥ प्र
वयेत्प्रातरुत्थाय दीर्घमायुरवाप्नुयात्॥४
श्रुतेन हि कुरुश्रेष्ठ स्तुतेन कथितेन च॥
न्द्रमोक्षणेनैव सद्यः पापात्प्रमुच्यते॥ ४
मया ते कथितं राजन् पवित्रं पापनाश
कीर्त्तयस्व महाबाहो गजेन्द्रस्य महा
॥ ४८ ॥ चरितं पुण्यकर्माणि पुष्कलं

यित्वा गजोत्तमम् ॥ ४२ ॥ ऋषिभिस्तूयमा
नोऽर्थ्यैर्वेदगुह्यपदाक्षरैः ॥ ततस्तु भगवा
न्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ॥ ४३ ॥ शङ्खचक्र
गदापाणिरन्तर्धानं युधिष्ठिर ॥ गजेन्द्रमोक्ष
णं दृष्ट्वा सर्वे प्राञ्जलयस्तदा ॥ ४४ ॥ ववन्दि
रे महात्मनं प्रभुं नारायणंपरम् ॥ विस्मयो
त्फुल्लनयनाः प्रजापतिपुरःसराः ॥ ४५ ॥ य
इदं शृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः ॥ प्रा

ग० भगाःसर्वे प्राञ्जलयस्तदा ॥ ५३ ॥ अज
२२ यं वरपद्मनाभं महाबलं वेदनिधिं
मम्॥ तं वेदगुह्यं पुरुषं पुराणं ववन्दि
विदां वरिष्ठम् ॥ ५४ ॥ एतत्पुण्यं मह
जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ दुःस्वप्नदर्श
श्रुत्वा पापात्प्रमुच्यते ॥ ५५ ॥ तस्
महाराज प्रपद्य शरणं हरिम् ॥

यशः ॥ प्रीतिमान्पुण्डरीकाक्षो गजं दुःखात्प्र
मुक्तवान् ॥ ५० ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एत
च्छ्रुत्वा महाबाहो भारतानां पितामहात् ॥
गजेन्द्रमोक्षणं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः
॥ ५१ ॥ भ्रातृभिः सहितः सम्यग् ब्राह्मणैर्वे
दपारगैः ॥ पूजयामास देवेशं पार्श्वस्थं म
धुसूदनम् ॥ ५२ ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाः
श्रुत्वा नागस्य मोक्षणम् ॥ ऋषयस्तु महा

पहंस्यात् ॥५८॥ धर्मदृढबद्धमूलो वेदस्
वःपुराणशाखाढ्यः ॥ क्रतुकुसुमो मोक्ष
तो मधुसूदनपादपो जयति ॥ ६० ॥ नमो
ह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ जग
ताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ ६
आर्ता विषण्णाः शिथिलाश्च भीता घोरे
व्याधिषु वर्तमानाः ॥ संकीर्त्य नाराय
ब्दमात्रं विमुक्तदुःखाः सुखिनोभवन्ति ।

यदा महाग्राहगृहीतकातरं सुपुष्पिते पद्मवने
महाद्विपम् ॥ विमोक्षयामास गजं जनार्दनः
स्मरामि दुःस्वप्नविनाशनं हरिम् ॥ ५७ ॥ परं
पुराणं परमं पवित्रं पुराणमीशं सुरलोकना
थम् ॥ सुरासुरैरर्चितपादपद्मं सनातनं लो
कगुरुं स्मरामि ॥ ५८ ॥ वरगजशरणाद्विमुक्ति
हेतुं पुरुपतरस्तुतदिव्यदेहगीतम् ॥ सततम
भिपठन्ति ये तु तेषां सुमरणमन्तिककिल्बि

स्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥ ६६ ॥ गीता
हस्रनामानि स्तवराजो ह्यनुस्मृतिः ॥ गजे
मोक्षणं चैव पञ्च रत्नानि भारते ॥ ६७ ॥
श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि आनुशा
के दानधर्मेषु गजेन्द्रमोक्षणं नाम शत
कोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥ श्रीकृष्णार्पण
संवत् १९५५ सन् १८९८ ॥

वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ॥ आ
दौ मध्ये तथा चान्ते हरिःसर्वत्र गीतये ॥६३॥
एकोऽपिकृष्णस्य कृतःप्रणामो दशाश्वमेधाव
भृथेन तुल्यः ॥ दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृ
ष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥ ६४ ॥ सर्वरत्नमयो
मेरुःसर्वाश्चर्यमयं नभः ॥ सर्वतीर्थमयी गङ्गा
सर्वदेवमयो हरिः ॥ ६५ ॥ आकाशात्पतितं
तोयं यथा गच्छति सागरम् ॥ सर्वदेवनम

इदं पुस्तकं काश्यां [illegible] [illegible]-

[illegible] मुद्रितम्।

सन् १८८८ ई०